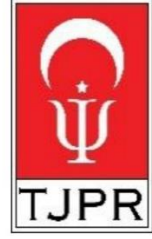

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 4 • Aralık 2021 • 9-44
Issue: 4 • December 2021 • 9-44

Din Psikolojisi Perspektifinden Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Mutluluk İlişkisi Üzerine Semantik Analizler

Semantic Analysis on the Relationship between
Morality and Happiness in Kutadgu Bilig
from the Perspective of Psychology of Religion

Sümeyye Çakıcı

Doktora Öğrencisi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: cakicisumeyye40@gmail.com
Orcid: 0000-0003-2608-1323
Eskişehir / Türkiye

PhD Student
Eskişehir Osmangazi University
Institute of Social Sciences
E-mail: cakicisumeyye40@gmail.com
Orcid: 0000-0003-2608-1323
Eskişehir / Turkey

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received 30 Nisan 2021 • 30 April 2021
Kabul Tarihi • Accepted 06 Temmuz 2021 • 06 July 2021

* Bu makale, yazarın *Kutadgu Bilig'de Mutluluk ile Ahlak İlişkisi: Psiko-Sosyal Bir Analiz* (2015) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Ö z e t

Bu makalenin amacı, din psikolojisi perspektifinden Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" isimli eserinde yer alan ahlak ilkelerinin mutlulukla ilişkileri üzerine semantik analizler yapmaktır. Bu bağlamda öncelikle eserin değerlendirilmesindeki temel kavramlar olan mutluluk, ahlak ve din olguları analiz edilmiştir. Sonrasında, yazarın kavramları kullanım tarzı üzerinde durularak eserdeki mutluluk olgusunun, ahlakla ilişkisi bağlamı din psikolojisi perspektifinden incelenmiştir. Bu doğrultuda yapının içeriğindeki her bir ahlaki özelliğin mutlulukla semantik olarak ne şekilde ilişkilendirildiği din psikolojisi bağlamında açıklanmıştır. Konuyla ilgili verilere ulaşmak amacıyla makalede, dokümantasyon tekniği kullanılmış olup birincil ve ikincil kaynaklar taranarak semantik sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Kaynaklar taranırken mutluluk ve ahlaka ilişkin kavramlar dikkate alınmış, Yusuf Has Hacib'in adı geçen eserindeki mutluluk ve ahlak ilişkisini ele alış biçimine odaklanılmıştır. Böylece elde edilen veriler sınıflandırılmış ve din psikolojisi bağlamında analiz edilmiştir. Bu çerçevede Kutadgu Bilig'de yer alan ahlaki özelliklerden iyi ahlak kapsamındaki "güzel konuşmak, doğru olmak, iyilik yapmak, sabırlı olmak, utanmak, alçakgönüllü olmak, cömert olmak, dost olmak, ölçülü olmak, iyi niyetli olmak ve merhametli olmak" gibi özelliklerin kişiyi ve toplumu huzura götürürken; kötü ahlak kapsamına giren "yalan söylemek, cimri olmak, kıskanç olmak, açgözlü olmak" gibi özelliklerin ise kişiyi ve toplumu mutsuzluğa sürükleyeceğine ilişkin nitel bulgulara ulaşılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, Yusuf Has Hacib kitabında bireyin mutluluğa erişebilmesi için ahlaki yetkinliğe ulaşabilmesine dikkat çekmiş ve dünyada huzura ulaşmanın vicdanen rahat olmakla mümkün olacağını, vicdanın ise bireyin fitratı olduğunu, fitratın korunması ve ahlaki bilincin elde edilmesiyle mutluluğun sürdürülebileceğini vurgulamıştır. Ancak gerçek mutluluğun bu dünyada olamayacağı için ölüm ötesinde ebedi mutluluğun kazanılacağına da altını çizmiştir. Elde edilen bu semantik verilerden hareketle, (i) eserde yer alan ahlaki ilkelerin bireyin var olma sürecinde yaşam amacı olan mutluluk arayışına bir cevap oluşturabileceği; (ii) mutluluğun ne şekilde elde edilebileceği veya mutluluğun tam olarak ne olduğu konusu hakkında kendilerine dayanak arayanlar için de mutluluğun yollarını gösteren bu eserin ahlak ve din bağlamında oluşturduğu mutluluk postülasıyla giderek sekülerleşen modern bireye örnek teşkil edebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Ahlak • Mutluluk • Yusuf Has Hacib
Kutadgu Bilig

A b s t r a c t

The aim of this article is to make semantic analyzes on the relationship between moral principles and happiness in Yusuf Has Hacib's book "Kutadgu Bilig" from the perspective of the psychology of religion. In this context, first of all, the basic concepts of happiness, morality and religion, which are the main concepts in the evaluation of the work, were analyzed. Afterwards, the concept of happiness in the work was examined from the perspective of the psychology of religion in the context of its relationship with morality, with an emphasis on the author's way of using the concepts. In this direction, how each moral feature in the content of the work is semantically associated with happiness was explained in the context of the psychology of religion. In order to reach data on the subject, documentation technique was used in the article and semantic results were tried to be obtained by scanning primary and secondary sources. While scanning the sources, the concepts related to happiness and morality were taken into account, and the focus was on Yusuf Has Hacib's way of handling the relationship between happiness and morality in the aforementioned work. The data thus obtained were classified and analyzed in the context of the psychology of religion. In this context, qualitative findings were reached that the moral characteristics included in Kutadgu Bilig, such as "speaking well, being truthful, doing good, being patient, feeling ashamed, being humble, being generous, acting friendly, being moderate, having one's heart in the right place, and being compassionate" let the person and the society have peace while the characteristics such as "lying, being stingy, acting jealous, getting greedy", which are within the scope of bad characters, will lead the person and the society to unhappiness. According to the results of the research, Yusuf Has Hacib drew attention to the individual's ability to reach moral competence in order to reach happiness and emphasized that it is possible to reach peace in the world by being comfortable with conscience, and that conscience is the nature of the individual, and happiness can be sustained by preserving the nature and achieving moral consciousness. However, it is underlined that since real happiness cannot be found in this world, eternal happiness will be gained beyond death. Based on these semantic data obtained, (i) the moral principles in the work can be an answer to the pursuit of happiness, which is the purpose of life in the existence of the individual; (ii) it has been concluded that this work, which shows the ways of happiness for those who are looking for a basis for how happiness can be achieved or what happiness is exactly, can set an example for the modern individual who is increasingly secular with the postulate of happiness in the context of morality and religion.

K e y w o r d s

Psychology of Religion • Morality • Happiness • Yusuf Has Hacip
Kutadgu Bilig

Giriş

Ahlak kavramına ilişkin tanımlara bakıldığında bunların üç başlık altında toplandığı görülmektedir. Buna göre ahlak; (a) bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü ya da huy, (b) insanların kendisine göre yaşadıkları kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamı, (c) İnsanın eylemleri ve kişiliği ile toplumsal normları inceleyerek geliştiren bir ilim ya da sanat olarak tanımlanmaktadır. Ahlaka yüklenen anlam, iyi ve kötüye dair bilginin kaynağı ve ahlaki doğruya yönelik temellendirmeler toplumdan topluma farklılık gösterdiği gibi zamana göre de değişkenlik gösterebilmektedir. Bu bağlamda kişinin ahlaki ilke, değer ve bilgisinin kaynağı/temeli bazen din, bazen de din dışı faktörler olabilmektedir (Bulut, 2020). Dinî temellendirmeler, ahlaki bilginin kaynağı ve eylemlerin belirleyicisi olarak ilahî otoriteyi kabul eder. Din dışı temellendirmeler ise insana ve insanın oluşturduğu topluma dayalı olarak yapılır. Ahlakın kaynağı olarak ilahî vahyi ve Tanrı'yı kabul eden ahlak anlayışında iyi ve kötünün bilgisi kutsal kitapta bulunur. Nitekim ahlaki eylem, Tanrı tarafından konulan ahlak yasasının içeriğine ve onun koyduğu kurallara itaat etmek demektir. Bu düşünceye göre Tanrı'nın iradesi, ahlaki değerler veya ahlak kanununun sebebi olmakla birlikte, ahlak alanına tamamlayıcı ve teşvik edici olarak dâhil olan bir unsurdur (Aydın, 2007: 309). Mutluluk ise bireylerin ulaşmak için kendilerine en yüksek amaç olarak belirledikleri bir değer, şuurlu bir tatmin durumu, arzu edilen yaşamın gerçek yaşamla uyumu sonucu hissedilen doyum ve değer atfedilen durumlara sahip oluş şeklinde tanımlanmıştır (Akarsu, 1998: 129).

İnsan bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarıyla kompleks bir varlıktır. Duygusal, psikik ihtiyaçları doğrultusunda bireyin tüm fonksiyonları ile yöneldiği mutluluk olgusu çoğu zaman bir gaye olarak hayatın içinde yer edinmektedir. Birey mutluluk arayışı sürecinde insanı mutluluğa götüren kanallardan biri olarak ahlaklı olma, vicdani rahatlık ve huzur ilişkisini keşfedebilir, bu doğrultuda ahlaki bir yaşam tarzı edinebilir. Kaynağını din eksenli ahlakta bulmuş bir mutluluk arayışı beraberinde rahat bir vicdan, tutarlı bir kişilik ile şuurlu bir ahlaka tanıklık ettiğinde kendisine anlamlı bir dayanak elde etmiş olur. Bu aşamada somut bir veri olarak Türk edebiyat tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Yusuf Has Hacib tarafından yazılan 'Mutluluğa Giden Yol' temalı kitap, ahlakın kaynağını din ve gelenekten alarak bireyin bu dünyada huzurlu bir yaşamı nasıl oluşturabileceği hususunda örneklik teşkil edebilir. Özellikle kitaptaki değerlerin bireyin hayatına aktarılabilmesi sonucunda anlamlı bir mutluluk yapısı ortaya çıkabilir. Bu makale, teorik bir çalışma

olup mutluluk ve ahlak kavramlarının birbirleriyle olan ilişkisi, din psikolojisi bağlamında ve Yusuf Has Hacib'in eseri kapsamında analiz edilmiştir. Bu itibarla çalışmanın konusu din psikolojisi perspektifinde Kutadgu Bilig'de mutluluk ve ahlak ilişkisi olarak karşılığını bulmuştur.

İncelemiş olduğumuz yapıt, Türk kültür tarihinde temel eser olarak kabul edilmesi bakımından ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Kültürümüz açısından önem arz eden böyle bir yapıtın psikolojik bir temayla buluşması da ayrıca dikkate değer bir husustur. Türk edebiyatı tarihinde mühim bir yeri olan Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" isimli kitabında, dini muhtevayla çerçevelenmiş ahlak anlayışı ile mutluluk arasındaki ilişkinin analiz edilmesi, din psikolojisi açısından dinle şekillendirilmiş olan ahlakın insanı nasıl mutluluğa götürdüğünün önemli ipuçlarını tespit etmemize yardımcı olacağını düşünmekteyiz. Türk Din Psikolojisi literatürüne bakıldığında, Türk İslam düşünce tarihinde önemli yeri olan kişiler ve eserleri üzerine sınırlı sayıda da olsa kavramsal açıdan semantik analiz çalışmalarının yapıldığı görülmektedir (bkz. Koç, 2020: 39-91; Koç, 2015: 107-156). Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eseri üzerine semantik analizi kapsayan bu makale, din psikolojisi literatürüne böyle bir katkı yapmayı da amaçlamaktadır.

Bu araştırmada, metodolojik olarak dokümantasyon metot ve teknikleri kullanılmıştır (bkz. Aziz, 2010). Kitabın tetkik edilmiş biçimi mutluluğun ahlak ile ilişkisi bağlamında yapılmış olup bulgular, psikoloji ve din eksenli olarak değerlendirilmiştir. Kutadgu Bilig, mutluluk ve ahlak çerçevesinde ele alınırken konu ile ilgili temel kaynaklar, ikincil kaynaklar ve alan yazın dikkate alınarak semantik analiz yöntemi kullanılmıştır.

a. Kavramsal Çerçeve

(i)-*Ahlak*: Hulk kelimesinin çoğuludur. Hulk sözcüğü ise tabiat, seciye, karakter, huy ve mizaç gibi anlamlara gelmektedir. Batı dilinde kullanılan kökeni latince olan "mores" sözcüğü fiiller, davranış kodları, belli bir kişinin yahut grubun karakteri anlamına gelmektedir (Güçlü & Uzun & Yolsal, 2002: 24-25).

Ahlakın terim anlamı ise "toplumlar tarafından benimsenen, aynı zamanda kişilerin birbirleriyle, aile, toplum, devlet ve bütün insanlarla ilişkilerini düzenleyen ilke, inanç ve kurallar bütünüdür" şeklinde tanımlanmaktadır (Bolay, 2004: 22).

Ahlak, İslam düşüncesinde meleke kavramıyla karşılık bulmaktadır. Meleke ise "nefiste iyice yerleşen özellik" anlamına gelmektedir. Yani ahlaki özellikler adalet, cömertlik, iffet vs. insanın tabiatında yerleşik duruma geldiğinde kişiyi ahlaklı yapar. Bir kişi, cömertlik özelliğine

sahipse malını mülkünü kaybedip fakir düşse bile, ondaki cömertlik yetisi yok olmaz (Kılıç, 2007: 173).

Ahlak, kendi içinde bazı koşulları barındırır. Bu şartların varlığı ve dereceleri kişiyi ahlaklı yapar. Bunlar; niyet, irade özgürlüğü ve sorumluluktur. Kişinin niyeti, davranışın ahlakiliğinin yapı taşıdır. Ahlaki davranışın bir diğer özelliği, kişinin hür iradesiyle seçilmiş bir hareket olmasıdır. Yapılan davranışın ahlaki olabilmesi için o davranışın yaptırımı olmalı ve kişi yaptığı yahut yapmadığı şeyden sorumlu olmalıdır (Cevizci, 1999: 19-25). Bireyin karşılaştığı bir durumda kendisinden beklenilene göre hareket etmesine ise sorumluluk denir. Kişi, bir olay karşısında gereken davranışı yapmadığı takdirde hata yapmış olur ve sorumluluk ortaya çıkar. Bireyin yaptığı eylemden sorumlu tutulabilmesi için yaptığı şeyin farkında olması gerekir. Ne yaptığıının farkında olamayacak durumda olanlar örneğin, aklî yetisini geçici veya kalıcı bir şekilde, kısmen yahut bütünüyle yitirmiş olanlar ve çocuklar sorumlu tutulmazlar. Çocukluk çağındaki kişinin zihni melekesi tam olarak gelişmemiştir ve ihtiyarlamış kişiler de zihni yetilerine kaybetmeye başlamışlardır ki bu duruma ikinci çocukluk evresi de denilir. Bu itibarla çocuklar, yaşlılık sebebiyle aklî yetilerini kaybedenler ve akıl hastaları normal insanlar gibi sorumlu değildirler. Bir insanın sorumluluğa konu olabilmesi için birkaç tercihinin olması yeterli değildir. Kişi bu seçeneklerden hangisini isterse yapabileme imkânının olması gerekir (Güngör,2010: 127-130).

(ii)-*Din*: Kelimenin kökeni hususunda iki farklı görüş ileri sürülmektedir. Bu görüşlerden ilki, din kelimesinin Arapça'daki deyn kökünden; ikincisi ise eski Farsça'daki daena kelimesinden türetildiğine dair görüşlerdir (Yıldız, 2001: 20).

Din kelimesinin Arapça kaynaklı olduğunu düşünenlere göre din terimi deyn kökünden türetilmiştir. Cevheri'ye göre dinin başlıca üç anlamı vardır; "adet, durum; ceza, mükâfat ve itaat", İbn Manzur ise bunlara "hesap" ve "İslam"ı da eklemiştir (Tümer, 1994: 312-320).

Arapça'daki din kelimesinin eski Farsça asıllı daena kökünden türetildiği iddiası ise daha çok oryantalistler tarafından ortaya atılmaktadır (Yıldız, 2001: 20). Örneğin Smith'e göre din kelimesi, şahsi ve deruni bir şeyi göstermek anlamına gelen daena kökünden türetilmiştir. Bu bir anlamda insan psikolojisinin bir parçası olan ve kendisiyle insanın, dini hakikatleri, Allah'ı ve ahlaki müeyyideleri idrak ettiği ve onlara tepkide bulunduğu şeydir. Smith, daena kelimesinin zaman içinde değişime uğrayarak günümüzde, dini cemaatle birlikte onun kendine has sistemini izah

edip, aynı zamanda deruni iman fikrini de muhafaza eden anlamına gelen “den” şeklini aldığını ileri sürmektedir (Smith, 1962: 99-100).

Dini tanımlarken dinden neyi kastettiğimize bağlı olarak tanımlamalar farklılık gösterir. Dini tanımları, işlevsel ve özsel olarak ikiye ayrılanlara göre; işlevsel tanımlama dinin fertlere ve topluma sağladığı farz edilen yararları tasvir eder ve dinin ne yaptığı ya da ne işe yaradığıyla ilgilenirken, özsel tanımlamalar dinin içeriği ya da özüyle ilgili meseleleri içerir ve dinin ne olduğu üzerine yoğunlaşır. İşlevsel tanımlar dini, dünyevi faydalarına; birey ve toplum üzerindeki sosyolojik ve psikolojik etkilerine göre; özsel tanımlar ise kutsal, aşkın, ilahi ve tabiatüstü bir gerçeklik olarak özü ve içeriği açısından dini tanımlamaktadır. Tek yönlü olan bu her iki tanımlama çabası, aralarında sınırlar çizerek birbirlerini dışlayıcıdır. Son yıllarda politetik adı verilen kapsayıcı bir tanımlama ile her iki tanımlama birleştirilmeye çalışılmaktadır (Kurt, 2008: 73-93).

Bir dinin din olarak var olabilmesi için sırf dini mahiyette olan başka bir ilmin konusuna girmeyecek şekilde kendine has bir içeriğe sahip olması gerekir ki bu da Allah veya kutsî varlık duygusudur. Yani din, ahlak ve sosyolojiye indirgenemeyecek daha üst bir gerçekliktir. Dinde sabit ve devamlı olan kutsî/aşkın bir varlık inancı vardır (Pazarlı, 1968: 31).

Dini işlevsel olarak yorumlayanlarda dinin hangi fonksiyona hizmet ettiği merkeze alınır ve tüm dini sistem bu çerçevede düzenlenir. Bu tür tanımlarda sakıncalı olan durum dini işlevlere indirgemektir (Hökelekli, 2010: 41-43).

Din işlevsel boyutuyla ele alındığında ise “inanılması gereken doğruları açıklar, Allah ile ilişki kurmanın yol ve yöntemlerini, kurallarını verir. Hayat, ölüm, kader, acı, mutluluk gibi temel varoluşsal sorunlarla ilgili açıklamalarıyla insana bütüncül bir dünya görüşü kazandırır. Din, varoluşu ve gerçekliği yorumlayarak kimliğin bir tanımı vasıtasıyla insanı bu bütünlüğün içerisine yerleştirir. Böylece bireyin hayatını anlamlı kılar. İnsanın sınırlarını ve görevlerini bildirerek, vicdanında büyük bir sorumluluk duygusu uyandırır. Nasıl yaşanması gerektiğine dair bir hayat rehberi sunarak insanı aydınlatır, belirsizlikten kurtarır. Kişinin öz karakteri, duygu ve gönül dünyasında yer tutar, arzu ve ihtiyaçları, korku ve ümitleri, eksikliği ve sınırlarıyla ilgilenir. Değer ve anlamın en üst ilkesi olarak kişide köklü değişimlere ve gelişmelere yol açar. İnanan bireyler arasında gönül birliği sağlayarak toplumun değişik kesimleri arasındaki bütünlüşmeyi ve dayanışmayı kuvvetlendirir. Dinin işlevselliği bireysel, toplumsal olmak üzere iki taraflı ele alındığında kişinin karakter gelişiminde, vicdani besleniminde, zihinsel şemasında ve tabii ahlaki yapısında çok

önemli bir etken olduğu görülmektedir. Yine aynı şekilde, din toplumsal anlamda da huzur ve disiplin kaynağı olarak değerlendirilebilir” (Hökelekli, 2010: 41-43).

(iii)-*Mutluluk*: Arapça karşılığı “saadet” olarak tanımlanan kelimenin İngilizce karşılığı “happiness” kavramıdır. “Happiness”, zenginlik şansına sahip olma anlamına gelir. Türkçedeki anlamına bakıldığında ise mutluluk kelimesi kişinin hayatında bütün arzularının, isteklerinin karşılığını bulması anlamında kullanılır (Acaboğa, 2007: 15).

Mutluluğun kavram olarak birçok tanımı yapılmıştır. Bu bağlamda mutluluk, kişinin istediği tüm beklentilerine kavuşmasından duyduğu sevinç, neşe, olgunluk, mesut olma durumudur (Doğan, 1994). Mutluluğun bireysel karşılığı kişinin kendi hayatı hakkında yapmış olduğu muhakeme sonucu ulaşılmış olduğu yargıdır. Bu yönüyle mutluluk, kişinin tatmin olması bakımından yaşamından, aile hayatından, iş hayatındaki doyumuna kadar olumlu duygulanımları kapsar. Olumsuz duygulanımlardan tenzih edilmiş depresyon, kaygı, stres faktörlerinin minimize olduğu yaşam şeklidir. Saadette önemli olan husus bu duygunun kalıcılık arz etmesi ve bireyin genel yaşam şeklini ihata etmesidir (Yetim, 2001: 133).

b. Yusuf Has Hacib ve ‘Kutadgu Bilig’ Adlı Eseri

Kutadgu Bilig’in (1069-1070) yazılışı, Türklerin İslam’a henüz girdikleri dönemi kapsamaktadır. Geleneksel değerlerin saf halini koruduğu, özgün Türk yaklaşım; idrak ve anlamlandırmada ananevi yapının bozulmadığı coğrafyada ele alınan bir eserdir. Yazar, yapıtını Karahanlılar gibi orijinal Türk gelenekleriyle inşa edilmiş bir devlette, nitelikli devlet makamlarından biri sayılan “Has Hacıplık” göreviyle kaleme almıştır (Başer, 2011: 10). Yazarın bizzat hizmet ettiği Karahanlılar, İslam’ı ilk kabul eden Türk Devleti olması sebebiyle önem arz etmektedir (Kazmaz, 2000: 7).

Yusuf Has Hacib, 1018 yılı sıralarında Balasagun’da dünyaya gelmiştir. Yusuf, dünyaya geldiğinde Türkler’in İslam’ı kabul etmelerinin üzerinden henüz sekiz yıl geçmiştir. İslami değerlerin yurt geneline yayıldığı ve yerleşmeye başladığı bu dönem dini yaşantıları güçlü olan anne ve babası, Yusuf’u dindar bir kimlikle yetiştirmeye çalışmıştır. Yazar, karakteri açısından oldukça çalışkan anlayışlı ve merak sahibi bir yapıya sahiptir. Özellikle ansiklopedik bilgi bakımından kendini geliştirirken yabancı dil olarak Arapça, Farsça öğrenmiş ve memleketinde hala konuşulmakta olan Orta İran dillerinden “Soğdakçadan” başka, geniş dil ve yazı bilgisini de elde etmiştir. Firdevs’in Şehnamesi’ni, Farabi’nin ve

İbn Sina'nın Arapça felsefe kitaplarını bitirmiş, “aruza, belagat sanatına, kelama, İslam bilgilerine, Türk atasözlerine, folkloruna, devlet örgütüne, felsefeye, ahlaka, toplumbilime, matematiğe, astronomiye, hekimliğe, düş yorumu sanatına” meyletmiştir (Dilaçar, 1988: 22).

Yusuf Has Hacib, Balasagun'da doğmuş ve eserinin yazımına da burada başlamıştır. 1069 yılında kitabını yazmaya başlamış 1070 tarihinde kendi memleketinden uzakta Kaşgar'da yapıtını tamamlamıştır (Külekcı, 2005: 19; Dilaçar, 1988: 21). Yazar, yapıtını on sekiz ayda bitirmiş ve o günün hükümdarı Süleyman Arslan Han'ın oğlu Hakan Tavgaç Buğra Kara Han Ebu Hasan'a sunmuştur. Hakan, eseri oldukça beğeniyle kabul etmiş ve hediye olarak da Balasagun'lu Yusuf'a “Has Hacib” unvanını vermiştir (Dilaçar, 1988: 22).

Doğru Türkistan bölgesinde tüm İslam merkezlerindeki, Fars edebiyatının etkisi ile meydana gelmiş olan en kadim Türk klasik eseri, Balasagun'lu Yusuf'un kaleme aldığı bu yapıttır. Eserin adı, içeriği betimlemesi bakımından anlamlıdır. “Kutadgu”, ‘saadet veren’ veya ‘hükümdarlara layık, muhteşem’ anlamına gelir (Dilaçar, 1988: 28). Kitap, Hakaniye Türkçesi ile kaleme alınmış didaktik bir eserdir. Yazılış biçimi klasik mesnevi şeklinde olup tevhit ve naatlarla başlar, 88 bölümden ve 6645 beyitten oluşur (Özden, 2007: 17).

Yapıtın yazılış şekli, karşılıklı konuşma usulüne göre yapılmıştır. Karşılıklı konuşmalarda, hem bedensel hem ruhsal mutluluk yolları araştırılırken içerikte dört ana şahıs konuşturulur. Bunlar; adaleti, mutluluğu, akı, kanaat ve akıbeti temsil eden şahsiyetlerdir. Bunlardan: “Töre = adalet, Gündoğdu isimli bir hükümdardır. Kut = saadet, Ay Toldı adında bir vezirdir. Öke = Akıl, Öğdölmüş adında Ay – Toldı'nun oğlu olan sonraki vezirdir. İrfan = kanaat ve akıbet, Oğurmuş adında bir zahittir. Öğdölmüş'ün akrabasıdır. Bunlardan başka eserde Ay Toldı'nun Hacib'le buluşmasını temin eden Küsemış, huzura kabulü sağlayan Hacib, arada hizmet gören oğlan, haber getiren Yumuşçu ve zahidin yanında çalışan Kumaru da eserde ismi geçen şahsiyetlerdir. Küsemış, arzu ve özlemi; Kumaru, vasiyeti temsil eder” (Has Hacib, 2005: 28).

Mutluluğu (Kut) kazanmanın bilgisini veren Kutadgu Bilig, baştan sona Töre'nin, yasanın meydana gelişini, kuralları ve temel aldığı prensipleri ortaya koyan bir eser özelliğindedir. Kitapta devamlı sual eden ve sual edilen Töre, aradığı yanıtları akıl, irfan ve kuttan alır. Töre, burada akıl ve irfana karşılık gelmektedir (Özden, 2007: 19).

c. Kutadgu Bilig'deki Temel Karakterler

İslami geleneğin temel prensipleriyle insana yaklaşan ve kişinin arayışında önemli bir hususa dokunan bu eser, insanların mutluluğa ulaşabilmesi noktasında kaleme alınmış olup mesnevi nazım biçimiyle yazılmıştır. Yazar, eserinde bireyin ve toplumların huzuru için sahip olunması gereken temel erdemleri ve tavırları verir. Kitabın temel karakterleri ise ‘Kün Togdı, Ay Togdı, Öğdölmüş ve Oğurmuş’ şeklinde betimlenmiştir.

Eser, içerik bakımından şöyle özetlenebilir: “Kün Toldı adında bilgili, faziletli, adil bir hükümdar vardır. Ay Toldı bu hükümdarın metnini işitir ve onun yanında hizmet etmek ister. O hükümdarın yaşadığı şehre gelir. Ay Toldı sözüyle ve tavrıyla kendini etrafındaki insanlara sevdirebilir. Hükümdarla tanışır. Hükümdar onun faziletini anlayarak onu kendine vezir yapar. Hükümdarla Ay Toldı hayat, devlet yönetimi, saadet, adalet vb. konularda konuşurlar. Bu konular, karşılıklı konuşmalar şeklinde verilir. Ay Toldı, devlete faydalı hizmetlerde bulunur. Fakat gün gelir Ay Toldı hastalanır ve ölür. Ölmeden önce oğunu yanına çağırarak ona vasiyetlerde bulunur. O, yaptığı iyilikleri ve hizmetleri ardında bırakıp servetini fakirlere dağıtarak gidince hükümdar kendisine yardım edecek birini düşünür. Ay Toldı ölçüsünde bilgili ve faziletli bir insanın yine onun soyundan geleceğini düşünerek Ay Toldı’nın oğlu Öğdölmüş’i çağırır. Hükümdar onunla akıl, bilgi, cömertlik, beylik, adalet, siyaset hakkında konuşur” (Reçber, 2006: 12-13).

Bir gün hükümdar: “Ey Öğdölmüş seni bulmak bana Tanrı’nın bir lütfudur, zulme engel olmam, ülkemde adaleti kurmam ve her türlü iyilik için bana yardımcı oldun, fakat sen teksin bir gün seni kaybedebilirim hâlbuki memleket işlerinde bana yardımcı olacak birini bulmam lazım böyle birini nasıl bulurum?” der. Öğdölmüş de Oğurmuş isimli bir akrabası olduğunu onun kendisine yardımcı edebileceğini söyler. Oğurmuş, toplumdan uzakta yaşayan ve bütünüyle uhrevi, münzevi bir yaşam şekline sahip bir Allah dostudur. Padişah, onu mektupla davet eder. Ancak Oğurmuş bu daveti kabul etmekte istekli davranmaz. İlerleyen zamanlarda ise önce mektuplaşma sonrasında bire bir görüşmeler gerçekleşir. Bu bölümde inanç, fikir, derin bilgi ve tefekkür hususunda konuşulur. Nihayetinde anlaşılır ki, dünyada hem din hem dünya ile uğraşan insanlara ihtiyaç vardır (Reçber, 2006: 12-13).

Yazar, eserini yazma sebebini şöyle özetlemektedir: “Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve elinden tutsun. Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı da tutan eldir. Kişi her iki dünyayı da devletle elinde tutarsa kutlu olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür. Önce hükümdar Kün Togdı’dan söz ettim bunu

açıklayalım, ey iyi kişi. Sonra Ay Toldı'dan söz ettim. Mübarek mutluluk güneşi onunla parlar. Bu Kün Toğdı dediğin doğrudan doğruya kanundur; Ay Toldı ise mutluluktur. Bundan sonra Ögdilmiş'i anlattım, o aklın adıdır ve kişiyi yükseltir. Ondan sonraki Odgurmuş'tur; onu ben akıbet olarak aldım. Ben bu sözü dört şey üzerine söyledim, okursan anlaşılır, iyice dikkat et. Ey sevinç içinde ömür süren iyi genç, sözümü yabana atma gönülden dinle” (Has Hacib, 2005: 145).

Yusuf Has Hacib, eseri yazma amacının okuyan kişiye dünya ve ahiret yolunda mesut olabilmeye noktasında rehberlik etmek olduğunu belirtirken yarattığı kurguda da temel kahramanları konuşturarak saadet kazanmanın yollarını, bu karakterlerin karşılıklı konuşmalarında ortaya koymuştur.

Yazarın, eserinde özellikle üzerinde durduğu konulardan biri bilgidir. İnsanın yaratılış özelliği olarak akıl ve irade sahibi olması bilgiye muhatap olması anlamına gelmektedir. Yazar, insanın yaratılışı hakkında ve insan olmanın önemi ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Tanrı, insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış verdi. Ona hem gönül verdi hem de dilini açtı; ona güzel biçim, güzel tavır ve hareket ihsan etti” (Has Hacib, 2005: 115).

Yusuf Has Hacib, bir diğer pasajda da insana verilen en büyük nimetin akıl ve bilgi olduğunu ve kişinin bunlarla iyiliğe ve saadete ulaşacağından bahseder.

“Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliğe elini uzatır. Bilgiyi büyük bil ve anlayışı ulu; bu iki şey yükseltir seçkin kulu. Anlayış nerede olursa, orası ululuk bulur; bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur. Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir; bilen ve anlayan her zaman dileğine erişir. Anlayış bir yulardır; insan onu elinde tutarsa dileğine erişir ve bütün arzularına ulaşır. Bütün işini gücünü anlayış yoluyla yap; eline geçen bu zamanı israftan bilgiyle koru.” (Has Hacib, 2005: 115-116).

“İnsan bilgi bilirse, hayattaki mutluluğu günden güne artar; kendisi ne kadar küçük olsa bile, yeri büyük olur.” (Has Hacib, 2005: 377).

Yazarın beyitlerinden ulaşılan sonuç şudur ki insanın mükellef sayılmasında en önemli faktör akıl ve iradedir. Bu itibarla akıl insanı sorumlu kıldığı gibi onu ahlâki yaşantının da muhatabı kılar. Yusuf Has Hacib, akıl yetisini ilim ile donatan ve aklın ruha rehberlik edebilecek faziletlerin birikimiyle örüntülediği bir yapıya değer verir. Yazara göre bilmek, uygulamak demektir. Bu yönüyle Sokratik bir karakter taşıyan mutluluk ve bilgi anlayışına sahiptir. Zira Sokrat'a göre ahlaki erdem ile bilgi aynı şeydir. Güzel ahlaklı bir insan olmak için ahlak-ı hamîdenin

bilinmesi gerekir. Sokrat'a göre tüm kötülüklerin kaynağı bilgisizliktir yani cahilliktir. Bilginin öğrenilme nedeni kişinin ahlâkî meziyetleri hayatına geçirebilmesidir. Kimse bile bile kötülük yapmaz. Ahlâkın kaynağı bilgidir (Akarsu, 1982: 39-40).

Yazar, ilim sahibi olmanın üzerinde dururken ilimden anladığı içselleştirilmekten uzak ezber bilgiler değildir. O, ilmin insanın dönüşümünü gerçekleştirebilecek fonksiyonelliği ile faziletin idrakine erebilme noktasında bireye kaynaklık edeceğini ifade etmektedir. İlim burada sadece zihinsel bir faaliyet olmayıp bireyin ahlaki, manevi yapısında gelişim oluşturacak bir araç misyonunu gerçekleştirmelidir.

“İyi seçmek için kişinin akıllı olması gerekir, işini iyi başarabilmek için de bilgili olması gerekir. İnsan işine yarayana yaramayana iyice dikkat ederek, gerekli ve gereksizi hakkıyla sorup soruşturarak, ayırt eder, eler ve seçebilir, her işte gözünü keskin tutarsa, sonunda işler sağlam olur ve olgunlaşır; bilgili kişiler yemeği pişmiş olarak yer. Böyle bir kişi dileğine erer ve her iki dünyada işi yoluna girer” (Has Hacib, 2005: 141).

“Kim boğazının arzularına râm olmaz, az söyler ve yakışmayan şeylerden kendini uzak tutarsa, kim heves ve arzularına hâkim olur, gazaba gelip hiddetlendiğinde onu yenebilirse, akıllı ve bilgili insan odur, akıllı ve doğası sakin olan bunu başarır. Akıllı kişilerin sözü övülecek sözlerdir; o doğru ve dürüst olur, kendini her zaman belli eder. Onlar yakışmayanlara yaklaşmaz ve kendilerini bu şeylerden uzak tutarlar; gereksiz şeyleri görmez ona göz yumarlar” (Has Hacib, 2005: 1049).

İnsana bahşedilen nimetlerden biri olan akıl, geniş bir tanım çerçevesine sahiptir. Akıl, değerini Allah'a itaat etmekten ve ahlaki yetkinlikten alır. Kişinin acziyetini, idrâki ile oluşan farkındalık hâli kendisini reziletlerden uzak tutmasını sağlar. Allah'ın ayetlerinde akılsız olarak nitelendiği kimseler Allah'a karşı gelip isyan eden ve hevâ heveslerinin kurbanı olan insanlardır (İbn Hazm, 2012: 167).

Yazar, kitabında saadet ve ahlak ilişkisini din ile temellendirmektedir. İnsanın akıl edebilmesi sorumlu bir varlık olmasını gerektirirken, yeryüzüne gönderilme sebebi ise sorumluluk özelliği bileşkesinde imtihan edilmektir. Bu imtihan kavramı içinde nefs-i emmâre'den nefs-i kâmile'ye varan bir süreci barındırır. Kişi bu noktada, fitratına sadık kalarak ve Allah ile ilişkisini samimiyet üzerine bina ederek mutluluğa ulaşabilir.

“Ey akıl ve gönül sahibi, anlayışlı ve uyanık kişi, bu dünyaya gönül verme, onun beklenmedik yerlerde sana zararı dokunur. Bu karanlık zulmet yeri neye gerek, durulmuş ölümsüz ülke için önceden hazırlan. Bu dünya bir zindandır, ona gönül bağlama; sen yüksek saray ve ülke iste, huzur ve sükûnete kavuş. Gönülü durulmuş ve her işinde gönülü dürüst olan insan ne der, dinle. Ey himmet sahibi, güzel bir dünya iste; güzel olanı isteyen kişinin mutluluğu eksiksiz olur. Bu fani dünyayı bırak, ahreti dile; sen dünyayı bırakmasan, o seni bırakır. Bu dünya cefakârdır, sen de ona cefa et; ona ne kadar cefa edersen, o da sana o kadar itaatkâr olur. Ey yoldan azmış, başı dönmüş kişi, bu dünyaya gönül verme onun dibi bataklıktır. Bataklığa giren dibe batır, kimse oradan bir daha çıkmaz; orada sevinç arama. Kendini yukarı çek bataklıktan kurtul; ibadet ederek kulluk görevlerini yerine getir. Bugün tekrar ona dön, senin dileğini o verecektir. Artık aksini söyle, başkaca söylenecek söz kalmadı” (Has Hacib, 2005: 361-363).

Mutluluk ve din arasındaki pozitif ilişkinin kaynağı üç ana nedenle açıklanabilir: Öncelikle din insan yaşamında varoluşsal kaygılara anlamlı katkı sağlar. Örneğin; insanın anlam arayışında dinin yeri yadsınamaz. Bir diğer sebep dinin bireyin güven, aidiyet, bağlanma ihtiyaçlarına cevap vermesidir. Son olarak kişinin dini uygulamaları, tecrübeleri ruhsal tatmin sağladığı gibi bir dini grubun içinde bulunmak da sosyal destek anlamında bireye mutluluk vermektedir (Hökelekli, 2010: 68).

Yazar, bireyin Allah ile kurduğu bağ da samimi olarak teslim olmasını güvenmesini tavsiye ederken yine kişinin saadete ulaşabilmesinde kalbin ve davranışların bir bütünlük içinde olmasını ifade etmektedir. Kalp, et parçası olan kalp değil gönül kavramıyla karşılık bulan manevi kalp tıpkı bedendeki kalbin görevini ruh ve maneviyat üzerinde sürdürür. Fizyolojik kalp biyolojimizin en önemli parçasıdır. Gönül de manevi boyutumuzun beslenmesinde yenilenmesinde önemli bir rol oynarken aynı zamanda karakterimizi de değiştirir (Frager, 2011: 42).

“Rabbimin zikri beni teselliye yeterlidir. Doğru sözlü ve her işi önceden gören keskin görüşlü insan çok güzel söylemiş; Tanrı kime inayet ve yardım ederse, dünya onun olur ve mutluluğa kavuşur. Kim Tanrının fazlına tamamen mazhar olursa, o her iki dünya mutluluğuna ulaşır” (Has Hacib, 2005: 1023).

“Her şeyi terk et, Tanrıya sığın; gönül ve dilini temiz tut, hareketini düzelt. Bütün arzularını Tanrı verecektir; şeytana karşı iyice mücadele et, Tanrıya karşı da içtenliğini bozma” (Has Hacib, 2005: 1033).

İnsan doğası gereği kendisini yaradan ile ünsiyet kurmaya ve bu ünsiyet halini yaşamaya meyillidir. Yani kişi fıtratı bozmaksızın hareket ettiğinde Rabbine teslim olarak boşuna bir çırpınmaya gerek duymaz. Bireyin değişimi yaratıcına teslim olmak ile başlar. Bu istikamette kişi hayatında olup bitenlere hikmet nazarıyla bakabilir, nefse hoş gelen şeyleri terk etmede daha güçlü durabilir. İnsan, bu aşamada başka bir boyuta geçer ki bu boyut gönül âlemdir. Yaşantımızı anlamlandırırken gönül değil zihin, akıl merkezli bir dünyadan bu süreçte manevi ve kalbi bir iklime girilir. Kişinin burada tüm bakış açısı, algısı, hissi değişir. Artık içindeki marazdan kurtulan insan için kaygı, gurur, nefret, kibir, hırs gibi hastalıklar geride kalmıştır. İnsan olmanın en külfetli tarafı da arafta kalmaktır. Zira insanı nefsanî yönüyle dibe çeken bir tarafı varken bir de manevi anlamda tatmini arzulayan ulvi bir boyutu vardır (Merter, 2011: 601-603).

Dinin ibadet boyutu yazarın kitabında mutluluk ile ilişkilendirdiği bir diğer unsurdur. Bilindiği üzere ibadet psikolojisi bağlamında birçok çalışma yapılmış olup ibadetin insanın ruh sağlığı açısından ne anlama geldiği üzerinde durulmuştur. Bu ibadetlerden birisi de “dua”dır. Yazar, duayla ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Tanrı’ya dua sayesinde kişi belalardan aman bulur. Kişi dua ile iyilik bulur, sonsuz cennete dua ile kavuşur. Dünyada hayır dua bu-lun-masaydı bu kötü dünya çoktan felaket çukuruna yıkılmış olurdu” (Has Hacib, 2005: 969).

Dua, tek başına yahut topluluk halinde yapılan Allah ile psiko-lojik bir iletişim kurma biçimidir (Hayta, 2002: 117-147). Bu noktada dua, Allah ve insan arasındaki bağ ve iletişim şeklidir. Duada karşılıklı bir iletişim söz konusudur. İnanan kişi dua ederken yaratıcına olan teslimiyetini ikrar ettiği gibi umut ve huzur duyularıyla beslenir. Dua, bireyin Rabbi ile konuşarak kendi geçiciliğinin idraki ile dünyanın eğretiliğinin bilincine ulaşmasıdır (Hökelekli, 2010: 212- 213).

Günümüzde din psikolojisi sahasında yapılan çalışmalar göstermektedir ki; kişinin güzel ahlak sahibi olması, sevgi ve umut dolu bir şekilde empati yaparak insani değerlerle bir kimlik oluşturabilmek ancak din ve dinsel şekillenmeler ile mümkündür. Araştırmalar dini uygulamalar ve yaşantının insanın hayatında ve toplumun bünyesinde dikkate değer bir anlamının olduğunu göstermektedir. Dindarlık seviyeleri yüksek olan bireylerin hayata daha pozitif baktıkları diğerlerine göre daha huzurlu ve tatminkâr oldukları gözlenmiş ayrıca bir dini gruba dâhil olanların sosyalleşme ihtiyaçlarının da önemli ölçüde karşılanmasından değer

görme, ait olma, güven temin etme yönünden iç dünyalarının daha din-
gin olduğu tespit edilmiştir (Hayta, 2002: 117-147).

Kişinin Rabbi ile kurmuş olduğu gerçek bir ilişkinin ifadesi olan dua, zorluklara göğüs germede motivasyon faktörü olduğu gibi olum-
suz düşüncelere kapılarak umutsuzluk hastalığına yakalanmayı da engel-
lemektedir (Kimter, 2002: 190). Dini uygulamaların ve tecrübelerin birey
için sağladığı faydalardan bazıları şöyledir: Duayla buluşan kimse
tevâzuyu, teslimiyeti, samimiyet ile Rabbini duyumsayabilmeyi, edepli
olmayı, kendindeki acziyetin farkına vararak benlik bilincini güçlendir-
meye müsait hale gelmektedir. Ayrıca zor dönemlerde dua, kişiye yâren-
lik ederek sabra yönelik bir dayanak oluşturmaktadır. Sözlü ifadeler, tel-
kinler tapınma kavramı içine giren ibadetler kişinin varoluşsal kaygılarını
(ölüm, özgürlük, anlamsızlık) çözümleyip yapılandırmasında özetle va-
roluşun sancılılarıyla yüzleşerek kendiyile buluşmasına eşlik eder (Hayta,
2003: 117-147).

Yazar, eserinde mutluluk ve ahlak bağlamında ölüm bilinci üye-
rinde durmaktadır. Ölüm bilinci zamanı değerlendirme, hayatın nimet
olduğu konusunda farkındalık kazanma ve buna uygun bir yaşam şekli
oluşturabilmek açısından önemlidir. Zira hayat, kıymetini bir gün son
bulacak olmasından alır. Ölümsüz bir hayatı tasavvur etmek anlam nok-
tasında da bu dünya koşullarında insanı tüketecek bir argüman olurdu.
Ölüm bilinci ve yaşanan her şeyin sonuçta elinden kayıp giden bir ni-
telikte olması insanın ahlaki farkındalığını kazanabilmesi hususunda ol-
dukça yardımcı bir meseledir. Kişinin bu geçiciliğin üstüne basıp geç-
bilmesi ve kalıcı olana talip olması ona huzur ve itminânın kapısını açar.
Yazar kitabında konuyla ilgili olarak şunları söyler:

“Ölüyü gören hiç kimse diri kalmaz; ölüme hazırlan, haşin olma.
Ey ölümü bilip de gafil davranma; hayat geçer, ondan nasibini al. Gaf-
letle yürüyen ey arzuların esiri, ölüm sana baskın yapmasın; o mutlaka
bir gün seni almaya gelecek. Geçmiş günlerine bugün dikkatle bak, hepsi
bir düş oldu; aklını kullan ve iyi düşün. Eğer sen kendin iyilik yaptınsa,
bundan kendine ebedi bir karşılık kazandın. Eğer ömrünü boşuna geçir-
dinse, gece gündüz durup dinlenmeden pişmanlıkla inledi” (Has Hacib,
2005: 869).

Yaşadığımız dünya zaman kısaca hayatımız sahibi olduğumuz şey-
ler değil bilakis bize emanet olarak verilmiş nimetlerdir. Her şeyin sahibi
Allah olması sebebiyle yaşamak da Allah adına olduğunda hayat özelliği
taşır. Kur’an-ı Kerim’de Meryem Suresinde Allah (cc) “Sınırsız rahmet
sahibi, imana erişip dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyanları sev-
giyle kuşatacak, onlar için kalplerde bir sevgi kılacaktır.” İhlaslı ve gerçek

bir sevginin minimum göstergesi iman etmektir. Yani Allah ile bağ kurmak ve sadece O'nun için yaşayabilmektir. O'nun bize bahşettiği insanlık şerefine kıymetini bilmektir (Ulusoy, 2011: 201).

Ahlak, bir ruhun meziyetlerinin toplamından oluşurken dürüstlük, doğruluk bu faziletlerin temel taşıdır. Tüm diğer faziletler dürüstlük üzerine bina edilir. Ahlak, yaratılmış olana özenle yaklaşmaktır. Herhangi bir varlıkla ilişkimizde onun hakkına girmemek bizim ilk varoluşsal görevimizdir. Bu itina bizim kendimizle kurduğumuz ilişkiden başlayarak diğerlerine uzanır. Hayatı yaşamak için ölümü idrak gerekir. Ölüm bilincine sahip olmak kişiyi boşluktan, manasızlıktan azat ettiği gibi bireye derinlik, naiflik, duyarlılık ve farklı bir bakış açısı kazandırır. Ölümü ve ölümden sonraki hayatı kendi içinde çözümleyemeyen hayatını özgür kılamaz. Yaşadıkları hayata razı olabilenler ölüme de razı olabilirler (Ulusoy, 2011: 201).

“Bu dünya bir zindandır, zindanda endişeden başka bir şey bulunmaz. Zindanda sen fazla sevinç bekleme; sevinme ve avunma yeri ancak cennettir. Geçici rahatı huzur olarak kabul etme, geçecek sevince de sevinç deme. Bu huzur, arzu ve dilekleri bırak, ebediyeti ara; ebedi huzuru isteyen bunun zahmetine katlanmalı” (Has Hacib, 2005: 875).

Yusuf Has Hacip'e göre insan, yeryüzüne boşu boşuna gönderilmemiştir. Yaşadığı her şeyden sorumlu olan insan, kaynağını dinden alan ahlaki renge ne kadar boyanabilirse o ölçüde huzura kavuşur.

d. Kutadgu Bilig'de Ahlak Temaları ile Mutluluk İlişkisi

d.a. Güzel Konuşmak

Dil, insanların fikirlerini aktarmalarını sağlayan diğer insanlarla iletişim için araç konumunda olan bir organdır. İnsan dili ile düşünür, fikirler üretir. Birey öğrendiği dil yani kelimeler üzerinden düşünce üretir, düşünce de konuşarak açığa çıkar. Sağlıklı akıl, insan ağızından çıkan her şeyi ölçüp tartar ve ona göre hareket eder. Söz ağızdan çıktıktan sonra düşünmek, hataları düzeltmek için ayrıca uğraşmak zahmeti arttırdığı gibi huzura da engel olur (Yaman, 2012: 25).

Yazar, eserinde sözün doğru söylenmesi, insanın dil konusunda erdem sahibi olabilmesi üzerinde dururken diline sahip olma hünerinin kişiyi mutluluğa ulaştırmada önemli bir etken olduğundan bahsetmektedir.

“Anlayış ve bilgiye tercüman olan dildir; insanı aydınlatan açık dilin kıymetini bil. Kişiyi dil kıymetlendirir ve kişi onunla mutluluk bulur;

kişiyi dil kıymetten düşürür ve dil yüzünden başı gider. Sen kendi esenliğini istiyorsan ağzından yakışsız söz çıkarma. Bak doğan ölür; ondan eser olarak söz kalır; sözünü iyi söylersen ölümsüz olursun” (Has Hacib, 117-121).

“Boş söz konuşma, insanları çekiştirme; dedikoduya uyma, kendin de dedikodu yaparak fitne uyandırma” (Has Hacib, 2005: 741).

“Bu ağız bir in gibidir; sözün oradan çıktığında seher yeli gibi olur; dünyaya yayılır ve artık toplanmaz; onu bütün halk duyar, artık örtülemez. Ağızdan bazen ateş, bazen de su çıkar; bunların biri yapar biri de yıkar. Gereksiz söz yanan ateş gibidir; onu ağızdan çıkarmamalıydın yoksa kendin yanarsın. Dilin söylediği iyi söz ise akarsu gibidir; nereye akarsa orada çiçek açar” (Has Hacib, 2005: 505-507).

d.b. Doğru Olmak

Yazarın mutluluk ile ilişkilendirmiş olduğu bir diğer ahlaki nitelik ise doğruluktur.

“Kimin düşündüğü ve söylediği bir olursa, işte doğru insan odur. Onun içi dışı gibi, dışı da içi gibidir; doğru ve dürüst kişi böyle olur. Kişi, gönlünü çıkarıp avucuna koyarak, başkalarının önünde mahcup olmadan dolaşabilmeli. Mutluluğa yükselmek için insana doğruluk gerekli; insanlık doğruluğun adıdır, inan. İnsan nadir değil, insanlık nadirdir; insan az değil doğruluk azdır” (Has Hacib, 2003: 229-231).

“Doğruluk bir sermayedir, tüm iyilikler bu sermayenin kârıdır; bu kâr ile insan ölümsüz tadı bulmuştur. İnsan doğru olursa, günü iyi olur; günü iyi olursa ölümsüz mutluluğa kavuşur. Samimi insan ne der dinle; ey dünyanın temeli, bu söze göre hareket et. Düşüncen ve sözlerin doğru, hareketin güvenilir olsun; mutluluk ve bütün bu dünya nimetleri sana gelir. Doğru olursan günün kutlu olur; sevinç ve mutluluk içinde selamete ömür sür” (Has Hacib, 2005: 517).

“Eğer yüzünün daima gülmesini istersen, doğru ol; endişesiz ve huzur içinde yaşa” (Has Hacib, 2005: 741).

Doğruluk ve dürüstlük erdemi, adalet ve cesareten meydana gelir. Adalet kavramı, birçok erdemi içinde barındırmaktadır. Bunlar; "sada- kat, vefa, şefkat, hüsn-ü zan, teslimiyet ve tevekkül, ibadet, mükâfattır." Sadakat, sevgiden neşet eden bir fazilettir. Vefa, yardımseverlikten ayrıl- mamak, yardımlaşma konusunda itina göstermektir. Vefa sahibi birisi kendisinden iyilik gördüğü kişiye daha güzeliyle mukabele etmemeyi bir haksızlık olarak görür ve bu hususta adaleti gözetir. Merhamet, bizden başkasının başına gelen olumsuz bir durumdan etkilenerek bu konuda

elinden geldiğince bu durumun ortadan kalkması için çaba sarf etmektir. Hüsn-ü zan, insanlara liyakatleri doğrultusunda verilmiş olan haklar hususunda minnet ve pişmanlıktan uzak olmaktır. Teslim olmak, razı gelmek ve memnun olmaktır. İbadet, bireyin yaratana olan teslimiyeti, taati ve aidiyetidir. Mükâfat ise insanın görmüş olduğu iyiliğe aynıyla yahut daha fazlasıyla karşılık vermesi, kötülüğe daha azıyla karşılık vermesidir (Tûsî, 2007: 97).

d.c. İyilik Yapmak

Yusuf Has Hacib'in iyilikle ilgili sözleri şu şekildedir: "İyiliğin bugün sana hiçbir zararı yoktur; fakat bugün inan ki, onun faydasını yarın göreceksin. Kötülük bugün faydalı görünse bile, yarın zararını görürsün; bunu düşünüp anla. Bugün kötü ne kadar huzur içinde olursa olsun, yarın pişman olup, azap çeker. İyi kişi ne kadar mağdur olursa olsun, yarın pişman olmaz ve huzura erer. Kötülük edersen kötülüğün karşılığı pişmanlıktır; bela, mihnet, zahmet, pişmanlık ve keder hep kötülüğün karşılığındadır. Cömertlik, insanlık, fayda ve iyiliğin hep iyi kişiden geldiği şüphesizdir. Huzur, arzu, nimet, güven ve rahat bu neşe ve sevinç hep iyiliğin karşılığıdır" (Has Hacib, 2005: 239-241).

İyilik, insanın bireyselliğini aşan, insana kendinden öteye geçebilme imkânı veren, hayata anlam katan bir fonksiyona sahiptir. Adler, iyiliğe ilişkin şunları söyler; "hayat demek, insanlara ilgi, sevgi göstermek, bütünü bir parçası olmak, elden geldiğince insanlığın selametine katkıda bulunmaktır. Deha denilen şey bile başkalarına en üst düzeyde yararlı olmaktır (Adler, 2012: 12-13).

Sevgi, iyilik yapma motivasyonunun kaynağıdır. İyiliği içselleştirenler için sevgi duygusu arzu, haz veya çıkara dayalı değildir. İyilik sahibi kimseler birbirlerine iyiliğe meyiletme ve erdemi arama noktasında birleşirler. Bu sevgi türünde çekişme, çatışma ve ayrılık söz konusu değildir. İlişkilerinde samimi ve dürüsttürler. Doğruluk ve iyilikseverlikte bütünleşmeleri onları çokluktaki birliğe yükseltir (Keskin, 2011: 73).

d.d. Sabırlı Olmak

Sabır, sözlükte "men etmek, hapsetmek ve darlıkta kendini tutmak" anlamlarına gelmektedir. Nitekim bir ayette de "Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlar ile beraber sen de sabret" (Kehf Suresi, 28). Sabır kelimesinde de, benzer bir anlam vardır. Hapsetme ve alıkoyma insanın nefesine hâkim olup kendisini dibe çekecek şeylerden alıkoyması kendine hâkim olması demektir (Ekin, 1994: 142).

Yusuf Has Hacib, eserinde bireyi saadete ulaştıracak niteliklerden birinin de sabır olduğunu söylemektedir: “Hiçbir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut; sabırlı kişiler arzularına erişir. Eğer öfkelenirsen kendini tut, sabırlı ol; sabırlı kişi sonunda sevince kavuşur. Sabreden kişi ne der dinle: insan sabrederse bozulmuş işi düzelir. Kişi, sabrederse dileğine kavuşur. Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kişi sabrederse kaybet-tiği huzuru tekrar elde eder. Sabırlı ol, sabretmek er kişi işidir; sabrederse göge bile yol bulur” (Has Hacib, 2005: 301-303).

Sabır, ‘bireyin koşullar ve zaman dilimlerinin geniş yelpazesinde ortaya çıkan hayal kırıklığı, sıkıntı veya acı çekme durumları karşısında aceleci olmadan bilinçli ve farkındalığı yüksek bir bekleme eğilimi’ olarak da tanımlanabilir. Sabretme olgusunu, insan davranışının iki ucu arasında ortalama olarak kavramlaştırmanın daha doğru olabileceğini belirten Schnitker sabrı, Aristoteles’in “erdemli bir eylem daima eksiklik ve fazlalık içinde yansıtılan bozukluğun iki ucu arasında ara bir durumdur” tanımlamasına dayandırarak “tembelliğin noksanlığı ve ataklığın aşırılığı arasında ortalama bir durum” olarak betimlemektedir. Ayrıca sabır, diğer erdemlerin üzerinde geliştiği temel bir etik ve mistik değerdir. Bu yönüyle ‘metanet, azim ve sebat’ gibi erdemler, sabır anlamını semantik olarak içinde barındırırken; ‘umut, hoşgörü, şükür ve alçakgönüllülük’ gibi erdemler de sabırla güçlü bir semantik ilişki içerisinde (Koç, 2019: 487).

Sabretmek üzerine çocuklar üzerinde "lokum testi" adında bir deney yapılmış, 4-5 yaş çocuk grubunun sabır konusundaki yeterlilikleri ölçülmüştür. Çalışmada sabredip beklemeyi başaran çocuklara ikişer lokum, sabredemeyenlere bir lokum verilecektir. Gruplar ikiye ayrılmış ve sabredip bekleyenlere iki lokum verilmiştir. Bu bekleme sürecinde sabırlı davrananlar kendilerini meşgul edecek uğraşlar bulmuşlardır. Sabreden denekler, 20 yıl boyunca takip edilmiş ve bu çocukların ilerleyen zamanda sosyal ilişkileri güçlü ve akademik yönden daha başarılı bireyler oldukları tespit edilmiştir (Tarhan, 2013: 129).

d.e. Utanmak

Utanma duygusu, ahlaki yetkinliğin önemli basamaklarından biridir. Bir insan utanma erdeminden pay almışsa alt yapıda oldukça nitelikli bir ahlaki birikime sahip demektir. Yusuf Has Hacib, utanma duygusunun bireyi ahlak dışı unsurlardan koruyucu bir işlevinin olduğunu belirterek mutluluk ile utanma erdemi arasında ilişki kurmuştur.

Yazar, bu hususta şunları söylemektedir: “Ey asil doğalı, her iki dünyada kişiye faydalı olan şey iyilik yapmaktır. İkincisi utanma ve üçüncüsü de doğruluktur; insan bu üç şey ile mutluluk güneşine erer. Her türlü densizliğe utanma engel olur; utanmamak insan için çok fena bir hastalıktır. Doğruluk, utanma ve iyi hareket bu üçü kimde birleşirse, o insan mutlu olur” (Has Hacib, 2005: 355).

“İnsanların seçkini utanma sahibi olanıdır; utanma sahibi olan kişi, insanların başıdır. Kimde utanma varsa ona her işi teslim et; insan utanmayla küstahın yolunu tıkar. İnsanların aşağısı utanmaz adamdır; utanmazın dili doğru söz söylemez. Utanma sahibi ve yumuşak huylu kişi ne der dinle: Bak, acıdığı için sana nasihat verir. Utanmaz kişiden uzak dur; uzak. Utanmaz inkâr eden gözdür. Utanmazın yüzü, dikkat edersen, etsiz bir kemiktir; utanmazın özüyse kapanmaz bir gediktir. Utanma ile insanın şerefi artar; utanma sahibinin de bu yüzden gözü parlar” (Has Hacib, 2005: 437).

Öz denetim, olgunlaşmış insanın temel özelliğidir. Bireyin içsel ve dışsal anlamda kendini kontrol edebilmesi olgunlaşma göstergesidir. Utanabilme, suçluluk duyabilmek ve nedamet sahibi olmak bireyin manevi gelişimi açısından olumsuz ama yapıcı duygulardır. Utanma hissi beyin yapısının ön kısmında sosyal yeteneklerin içinde bulunduğu bölgededir. Ar duygusunun aksi duyarsızlık, sorumsuzluk ve yüzüzlüktür. Utanma erdemine sahip olmayan başıboş insanın her türlü suça yatkınlığı vardır ve bu konuda kendini kontrol edebilmesi noktasında onu motive edebilecek bir argüman da yoktur (Tarhan, 2013: 168-170).

Utanma duygusu insanın fitratında vardır. Yusuf Has Hacib utanmayan bir kişinin her türlü rezilete açık olması sebebiyle şahsiyet yoksunluğundan doğacak mutsuzluğu hastalık olarak yorumlamaktadır. Ahlak kavramının zeminine utanç duygusunu oturtmak mümkündür. Ahlaki erdemler, birbirlerine zincirlenmiş gibidir. Bu halkalardaki kopukluklar bireyin üst benliğini taciz ederek huzursuzluğa sebep olur. Ahlaki hamurun içinden eksilen her malzeme insan kavramını ziyana uğratmaktadır. Utanma duygusu da, ahlakın mihenk taşı oluşturması sebebiyle şahsiyetin inşasında önemli rol oynamaktadır.

d.f. Yalan Söylememek

Yalan, "gerçeği konuşmak, söz, düşünce ve eylemlerde dürüstlük, hileden uzak oluş gibi anlamlara gelen doğrunun ve doğruluğun zıddıdır” (Okumuş, 2005: 274).

Yazar, eserinde konuyla ilgili şunları söylemektedir: “Bak şu birkaç şey kişi için kötüdür, insan bunları bilirse kendini korur. Bunlardan biri yalan söylemektir; ikincisi verilen sözden dönmektir. Üçüncüsüye içkiyi sevmektir; buna tutulan şüphesiz ki tamamen boşa yaşamıştır. Birisi de insanın inatçı olmasıdır; bu inatçı insan için dünyada sevinç yoktur. Yakışsız hallerden biri de kaba huylu olmaktır; böyle birisi başkalarının evinde tozu dumana katar. Birisi de boşboğaz, hiddetli ve öfkeli olmaktır; sövmeye başlarsa, insanın kalbini kırar. Bu birkaç şey birinin üzerinde toplanırsa, kutlu mutluluk ondan kaçır, uzaklaşır. Yürü, ey iyi kişi, iyilik yap, iyinin işi hep düzgün gider. İyi insan, her gün yeni bir dileğine ulaşır; kötünün sıkıntısıysa her gün bir kat artar” (Has Hacib, 2005: 141-145).

Yalan, ahlâken en alt basamaklarda olan kişilerin özelliğidir. Tüm kötülüklerin kaynağı olan yalan gıybetle birlikte ortaya çıkar. Yalan insanın tabiatını inkârı ve birliğin baştan çıkarılmasıdır. Yeryüzündeki tüm kötülükler ortadan kalksa yalan tek başına cehennem doldurmaya yeter. İnsan tüm kötü ahlak içerisinden yalnızca yalanı terk etse kendiliğinden ahlakı hamide sahibi olmaya başlar. Zira yalan söylemeyi huy edinen kişi işlediği tüm suçları örtme gücüne sahip demektir. Yalandan büyük bir felaket gibi uzak duran kişi ise nihayetinde en temiz en güzel insan olacaktır (Fedâyi, 2007: 68).

Razi, yalan söylemekle ilgili olarak kişinin tüm hayatı boyunca aldığı toplam hazdan bir kere yalanının ortaya çıkması sebebiyle hissedeceği acının daha fazla olduğunu söyler. Tabi ki bu durum utanma duygusunu hâlâ içlerinde barındıranlar için söz konusudur. Diğer taraftan Razi, yalan söyleyen bir kişinin devamlı yalanının her an ortaya çıkabilmesi endişesinden ötürü huzurlu olamayacağını belirtmektedir. Ona göre sağlıklı düşünen birisi yalandan alacağı geçici hazzı nihayetinde elde edeceği acı ve ıstıraba tercih etmeyecek ve yalandan uzak duracaktır (Karaman, 2004: 134).

d.g. Cimri Olmamak

Cimrilik, "sahip olunan mallardan tutulmaması gerekeni tutmak anlamına gelmektedir." Cimrilik, sadece maddi boyutuyla değerlendirilemez, kaynağını başka duygulardan alan bir ahlaki özelliktir. Örneğin; korkulardan beslenen felakete hazır olmayı istemek sonucu ortaya çıkan bir yanı vardır. Para veya maddiyat, psikolojik yönden kişinin kendini güvence altına almak istemesi ve muğlaklığın üstünü örtme çabasıdır (Karaman, 2004: 124).

Cimrilik ahlakını kendine huy edinen kişinin genel yapısı, kimseyi hoşnut etmeye sevindirmeye meyletmemesi, diğerlerine karşı bir duvar örerek sahip olduğunu düşündüğü mülkünü güvence altına almak istemesindedir. Bu tür kimseler, sadece maddi şeyleri değil manevi alanda da cimridirler. Sevgiyi, şefkati olumlu duyguları da verici değıllerdir. Sevgiyi vermeye yeltenmezler ancak sevildikleri kişiye sahip olmak yoluyla kendilerince bir sevgi şekli oluştururlar (Hökeleklİ, 2013: 256).

Yazar, eserinde cimrilikle ilgili olarak şu ifadelere yer verir: “Faydasız olan ve kişiye daima zarar veren şu üç şeydir. Biri kötü doğalı ve inatçı olmak, biri de yalan söylemektir. Biri de kişiyi aşağılık eden cimriliktir; bunların üçü de bilgisizlikten ileri gelir. Kim doğası kaba ve inatçı olursa, onun işi her zaman ters gider. Cimrilikten daha kötü başka ne var; cimri toplar, yiyemez ve malı arkada kalır. Bilgin cimri hakkında ne der, dinle: ey zavallı, ey çaresiz, ey sıkı el. Altın toplamayı bildin, fakat yemesini bilemedin, bu altını yığdın da birini olsun neden başkasına vermedin. Ey bu dünyayı toplayıp yiyemeyen kişi, yiyiciler hazırlandı, sen de yiyeceğı hazırla. İşte bu üç şey kimde varsa, mahvolup gider” (Has Hacib, 2005: 355-357).

İnsanın temel gereksinimlerinden biri de, güvenlik ihtiyacıdır. Cimri kişide bu ihtiyaç patolojik bir şekil almıştır. Malını çoğaltarak geçiciliğe meydan okumak ister, ölümsüzlük ister. Hep daha fazla olsun ve daha çok biriktireyim derindedir. Cimrilik, hırs duygusunun bir ürünüdür ve içinde bencilliğı barındırır. Öyle kimseler vardır ki, bir korkudan dolayı değil sadece zevk aldıkları için kendilerine mal biriktirirler. Bu tip cimrilerde haset, açgözlülük ve kibir gibi huyların da cimrilikle ilişkisel olarak mevcut olduğu görülür. Bunlar, mülklerinin varlığından güç alırlar ve hatta bu güç onlar da sonsuz olabilme hissini doğurabilir. Çoğunlukla bakış açısı dar, cesaretsiz, aşırı tutanlar bu hastalığa yakalanır. Bunun diğer uzantısı ise hasisliktir. Hasislik, "elde ettiklerini sıkı sıkıya korumaya, ihtiyaçlardan aşırı derecede kısacak derecede biriktirme, elde tutma, değerli ya da değersiz sahip olduğu şeylerin üzerine titreme eğilimidir." Hasis kimse kendine bile cimrilik yapar (Hökeleklİ, 2013: 257).

d.h. Alçak Gönüllü Olmak

Alçak gönüllülük, Arapça tevazu sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Tevazu kelimesi de, “insanın kendini diğer insanlardan üstün görmemesi; makamı, mevki, ilmi, zenginliğı, gücü, kuvveti vs. ne olursa olsun, diğer insanlara karşı büyülenmemesi, kibir ve gurura kapılmaması” anlamlarında kullanılmaktadır (Akpınar, 2008: 322).

Yazar, eserinde konuyla ilgili olarak şunları söyler: “Mutluluğa alçak gönüllülük ne kadar uyar; bilge bir kişiye yumuşaklık ve şefkat ne kadar yakışır. Mutluluk aslında göç atı gibidir, göçer gider; onu bulunduğu yerde tutan kök, alçak gönüllülüktür. Alçak gönüllü kişi ne kadar iyi ve güzel olur; onun işi daima yolunda gider. Büyüklük taslayan, kibirli ve küstah adam tatsız ve sevimsiz olur; kibirinin itibarı günden güne azalır. Mutluluk gelirse herkese yakışır; fakat akıllılarla daha çok bağdaşır” (Has Hacib, 2005: 361-363).

Tevazu sözcüğü, didaktik açıdan ‘sahte, taklidî ve hakiki tevazu’ biçiminde üçe ayrılır. Sahte tevazu, normalde kibir yüklü olan bir kimşenin, toplumun nazarında değerli olmak için üzerine giyindiği "sözde" alçak gönüllülük hâlidir. Taklidî tevazu ise hakiki anlamda alçak gönüllü olan kimseye gıpta ile bakarak onun gibi olmaya çalışmak adına onu taklit etmesidir. Hakiki tevazu da "tevazu" sözcüğünü bile unutup öyle hareket etmektir. Kimileri için övülmek, onaylanmak, takdir edilmek bir varoluş meselesidir. Ancak alçak gönüllülük erdemine sahip olduğunda diğer insanlar için değerli olma, beğenilme arzularının yerini, kişinin Rabbini razı ederek varlığını anlamlandırması söz konusu olur (Merter, 2014: 227).

Tevazunun ikiz kardeşi olan hilm "kalbî yumuşaklık" anlamına gelir. Hilm sahibi olan kimsede içsel çatışmalar yerini dinginliğe bırakmış, mutmain olmuş bir ruh hâlinin getirdiği kuvvetli bir yumuşaklık tüm benliği kuşatmıştır. İnsan içsel huzuru yakalamış, zıt haller ve duygular bir olmuş, kişide bütünüyle bir muhabbet, selamet, huzur hâli başlamıştır. Bu durumdaki kişide aşırılıklar kaybolmuş, duruşu, hâli, tavrı estetik bir boyut kazanmış, sesinde yumuşaklık hâkim olmuş ve en önemlisi tüm yaratılmışlara karşı içinde bitmek bilmeyen bir muhabbet hâsil olmuştur. Hilmin zıttı nefret ve öfkedir. Bu öfkenin kaynağı ise genelde bilinçaltımızdaki endişe ve kaygıdır. İnsan bu kaygının üstesinden gelip teslim olduğunda tüm çalışmalarından azat olur ve huzura erer (Merter, 2014: 233).

Tevâzûnun zıddı ise kibir ve böbürlenmedir. Kibir, kişinin aşırı derecede haksız bir gurur içinde olmasıdır (Tarhan, 2013: 156). Kibir, "kendini büyük görme, büyüklük taslama, başkalarına üstten bakma, başkalarını küçük ve hakir görme" gibi anlamlara gelir (Okumuş, 2005: 117). Kendilerini diğerlerinden üstün gören bu insanlar sosyal ilişkilerinde ben-merkezci, egoist, menfaat ve çıkar odaklıdır. Onların çıkarına hizmet eden her şey iyi etmeyen ise kötüdür (Tarhan, 2013: 156).

Kendini beğenmiş kibirli kişi, yaşayabileceği tüm güzelliklerden kendini mahrum eder. Kendilerini diğer insanlardan soyutlayan bu kişiler yoğun bir yalnızlığa itilirler. Kendisinde herhangi bir zaafa tahammülü olmayan bu kişiler, kendileri ve çevreleri ile gerçek bir ilişki kuramazlar. Aşırı tatminsiz yapıları onları güzellikleri görmekten mahrum bırakır, küçük şeyler ona lezzet vermez, gözü hep yükseklerdedir. Sorunun kendinde olduğunu göremeyen kibir sahibi, durmadan bir şikâyet halinde olup dünyayı değiştirmeye çalışır, sıradanlık onlara göre değildir. Bu nedenle de hiç bir zaman mutlu olamazlar (Tarhan, 2013: 160).

Kibirli kişiler, empati duygusundan yoksundur. Başkalarının ne hissettiği, ihtiyaçları, sıkıntıları onlar için önemli değildir. Önemli olan tek şey kendileridir. Kibirli, uzaktan havalı tavırlarıyla cazip görünebilirler, yaklaştığınızda ise aşırı egoları sebebiyle kendilerinden tiksindirirler (Tarhan, 2013: 159). En kötüsü de bireyde o kibrin etkisini engelleyebilecek kadar bir zekâ da yoksa bu duygu insanları hakir görme, aşağılama, dışlama şeklinde insanlık dışı davranışlara götürebilir. Bu insanlar aklî noksanlıkları nispetinde kabalaşabilir, psikolojik ve bedensel şiddete kadar uzanan saldırganlık aşırılıklar sergileyebilirler. Kibirli birine yetki verilip önemli yerlere gelirse herkesten kendisine itaat etmelerini ister. Bunun için gerekirse zor kullanır. Buna da güç yetiremezse devamlı surette kendini anlatır, över. Onun bütün işi insanlarla dalga geçmek ve onları küçük düşündürmektir (İbn Hazm, 2012: 221).

“Alçak gönüllülük kişiyi sevdirir; kendini sevdiren kişiler, arkadaşlarını da memnun eder. Alçak gönüllü ve doğası sakin olan ne der dinle; insan için alçak gönüllü olmak ne iyi şeydir. Alçak gönüllü kişi halk arasında sevimli olur, haşin ve kibirli kişiyse sevimsiz olur” (Has Hacib, 2005: 439).

“Gururla kişi göğe yükselmez; alçak gönüllü olmakla da işi bozulmaz. Gurur faydasızdır, o gönülleri kendinden soğutur; kişiyi alçak gönüllülük yükseltir” (Has Hacib, 2005: 425).

“İnsan gönlünü alçak tutarsa mutluluk gelip onu bulur; hayatta herkes güler yüz ve tatlı söz etrafında toplanır. Güler yüz ve tatlı söze insan ısınır; insan kime ısınırsa ona kul köle olur” (Has Hacib, 2005: 475).

Razi, kibri insanın huzura ulaşmasında en büyük engel olarak görür. Ona göre kendini üstün ve ayrıcalıklı hissetme duygusunun kaynağı psikolojiktir. Kişinin kendini patolojik biçimde sevmesi, kendine olan hayranlığı, kibrin çıkış sebebidir. İnsan, kendisini beğenebilir ve sevebilir. Bunlar fitrî duygulardır. Ancak kişi burada aşırıya giderek kendindeki

güzellikler hususunda fevkalade bir övgü beklentisine girerken, zaafı ve hataları hususunda ise hak ettiğinden çok daha hafif karşılıklar bekler. Yani insan, kendine lütfedilmiş güzellikler konusunda onları kendi mülkü gibi sahiplenip aşırıya kaçarken, olumsuz özelliklerinde ise tefrite kaçar bu hâlin bireyde yerleşmesiyle kibir meydana gelir (Karaman, 2004: 120).

Kibir hastalığına yakalanan kişi, eksik yönlerine odaklanarak hatalarıyla meşgul olmalıdır. Kendisinin üzerinde gerçekçi bir bakış açısı yakalayabilirse kusurlarının bilincine vararak kusursuzluk iddiasından vazgeçebilir. Kibir insan için en büyük kusurdur zaten. Aklını kullanabilen kişi hatalarının farkında olup daima kendini yetiştirmeye çalışır. Ahmak kimse kendini kusursuz zannedip gelişiminin önüne set koyandır. Burada insan kendi kendinin engelidir. Kibirli kişi akıl yönünden kıttır ki kendinin farkında değildir, düşünemiyordur veya kusurları ona meziyet gibi geliyordur. Bu ise dünyadaki ayıpların en büyüğüdür (İbn Hazm, 2012: 189).

d.i. Cömert Olmak

Yazar, eserinde cömert olmak ve mutlulukla ilişkisine dair şunları söylemektedir: “Helal dünya malı kazan, kendine harca; açları doyur, çıplakları giydir; helal dünya malına sahip olan kişi her iki dünyaya erişir; onun yiyeceği ve içeceği eksik olmaz. Eğer dünya malı iyi insana rastlarsa, o her iki dünyada rahat ve huzur sağlar. Dünya malını bulup da onu yemesini bilmeyenin nasibi, yüklenmesi güç bir hesaptan ibarettir. Tanrının kullarına faydalı ol, ancak insanlara faydalı olan kişiye insan denir. Faydasız kişi diriler arasında bir ölüdür” (Has Hacib, 685-687).

“Cömertlik, çok iyi bir şeydir, onu elden bırakmamalı; fakat el kesenden cömertlik olmaz” (Has Hacib, 2005: 521).

“Cömertler, başı da çok güzel söylemiş; ey iyi kişi, sen bunu dinledi. Her türlü iyiliğe yol gösteren şey varlıktır; her türlü hastalığı tedavi eden şey varlıktır. Varlığı varsa insan akıl ve bilgiyi bulur, her türlü iyiliği yapmaya elini uzatır. İnsan arzu ederse bu varlık sayesinde mavi göğe yükselir. Arzun hacca gitmekse bunun için mal ve servet gerekir; gazilik dilerse yine bu servet senin işine yarar. Verecek malı olmazsa insan hiçbir iyiliğe el uzatamaz” (Has Hacib, 2005: 695).

“Eğer uzun ömür dilerse, cömert ol; başkalarından mümkün merteye tuz ekmeği esirgemedi” (Has Hacib, 2005: 739).

“Alçak gönüllü ve insanlığa karşı insanlık gösteren adam ne der dinle; sen iyi nam kazanmak istersen, gayret et çok cömert olmaya çalış” (Has Hacib, 2005: 781).

Elindeki bir yetiyi en iyi kullanan kişi, bu yetiye ilişkin bir fazilete sahip olmalıdır. Örneğin; para işlerinde en iyi olan kişi mali konularda fazilete sahip olan yani cömert kimsedir. Fazilet, erdem, iyilik etmek, yardımseverliktir. Verebilmek, paylaşabilmek ve iyilik yapabilmek için temel unsurdur. Mülkünü paylaşabilenlere cömert denilir, almamakla yetinenlere değil. Kendilerine verileni kabul etmeyenler adalet erdeminden dolayı övülürken, başkalarına verenler cömertlikten, kendisine verileni alanlar ise her türlü övgüden yoksun bırakılırlar (Aristoteles, 2014: 174).

Cömertlik, eldeki imkânları kurallara uygun bir şekilde, karşılığında hiçbir şey beklemezsiniz insanlara verme meziyetidir. Bu verme fiilinde önemli olan herhangi bir zorlama yahut zorlanma olmaksızın insanlara iyilikte bulunma, ihtiyaçlarını karşılama isteği ve eylemidir. Cömert kişi sadece maddi imkânlarını değil her türlü konuda başkalarına hizmet etmeye kendini adanmış kimsedir. Onların en önemli gayeleri, ellerindeki imkânları bir şekilde başkalarının faydasına sunabilmektir. Özellikle ben kavramı onlar için söz konusu değildir kendilerinden daha fazla başkalarını düşünürler. Hatta kendi ihtiyacı olsa dahi bir şeyi paylaşmaktan çekinmezler (Hökelekli, 2013: 255).

İnsanın erdemli davranışları asil bir karaktere sahiptir. Çünkü içinde hiç bir çıkar olmaksızın saf iyilik barındırır. Cömertlik erdemine sahip kişi de sadece iyiden dolayı verecektir. Cömertlik, ihtiyaç sahiplerine doğru zamanda doğru miktarda yardım etmektir. Erdemli davranış içten gelerek ve zevkle yapılandır. Gayri meşru yollarla elde edilen parayla da cömertlik yapılamaz. Cömert kişinin en ayırıcı niteliği vermekte sınırının olmaması ve kendine asgari pay ayırmasıdır (Aristoteles, 2014: 176).

Cömertliği ile insanlara devamlı fayda sağlayanlar karşılıklı bir muhabbet ve sevgi ikliminde yaşarlar. Bu şekilde bireysel ve toplumsal birlik, güven sağlanmış olur. Cömertlik insanların birbiriyle olan bağlarını kuvvetlendirir, insanları yalnız, kimsesiz kalmaktan kurtarır. Kendinden başkasını düşünmek, ona değer vermek, bunu yaparken herhangi bir beklentiye girmemek, sevgi ve merhamet duygularını canlı tutmanın en güzel yoludur. Cömertlik, aynı zamanda empati duygusu yüksek olmayı, merhamet, sevgi, şefkat gibi niteliklere sahip olmayı da kapsamaktadır (Tarhan, 2013: 164-171).

d.j. Dost Olmak

Dostluk erdemi; sevgi, bağlanma, güven duyma ve sosyalleşme gibi temel ihtiyaçları bakımdan her insan için önem arz eder (Adler, 2012: 13). Mutluluk, sosyal ilişkileri içine alan bir kavramdır. Yaşadığının farkında olmak da sevgiyle insanlarla ilgilenmekle, çokluğun içindeki ahengi yakalamakla mümkündür (Adler, 2012: 13).

Yazar, eserinde konu ile ilgili olarak şunları söyler: “Tanrı, bu dünyayı bilerek yarattı; helalinden yiyecek ve içecek gönderdi. İyi arkadaş edinerek onlarla düşüp kalkmalı; insanın arkadaşı iyi olursa kendisi de iyi olur. Başkalarına faydalı olabileceğin yerde insanlara karış; bil ki, insanlara faydalı olmak insanın yararınadır. Başkasına faydası dokunmayan kişi ölü gibidir; faydalı ol, ölü olma; ey mert yiğit. Birinin arkadaş ve ahbabı ne kadar çok olursa, onun adı o oranda memlekete yayılır, işi yoluna girer. O, bu dünya içinde dileğine kavuşur; eğer ahiret mutluluğu isterse onu da bununla sağlar. Kara günün de bu dostlar onun uğrunda hayatlarını feda eder; sevinçli gününde de sevinçten gözleri parlar. Onun erdemini herkese söyleyip yayarlar; kusurunu görünce de ağızlarını açmayıp gizlerler”(Has Hacib, 2005: 607-609).

“Bilgisizi kendine fazla yakın tutmamalısın; yakın tutarsan şüphesiz ki yakışksız harekette bulunur. Bilgisizlere yaklaşma kendine hâkim ol; kendine hâkim olan insan hayatını mutlulukla geçirir” (Has Hacib, 2005: 765).

Dost olan insanlar, birbirinin dertleriyle dertlenir ve sevinçleriyle mesut olurlar ki dostluğun en asgari seviyesi de budur. Dostluğun derecelerinde bir üst basamak, kişinin dostuna canını, malını, zamanını feda etmesi ve dostunu hiçbir şeye değişmemesidir. Burada dostluktan kasıt menfaatleri ve nefisleri için birbirleriyle yoldaş olanlar, meyhane dostluğu olsun şer birleşenler, boş işler için buluşanlar kastedilmemektedir. Böyle kimselerin birlikteliği menfaat içindir. Aralarındaki bağ, nefisleri tatmin etmeye yönelik geçici bir bağdır ki onları bir araya getiren sebep ortadan kalktığında birbirlerine düşman dahi olabilirler. Dostluk herhangi bir amaç için değil sadece Allah için bir araya gelerek değerlerini paylaşanlar yahut saf, masum bir sevgiden dolayı birbirlerini bulanlar içindir (İbn Hazm, 2012: 100-125).

d.k. Kıskanç Olmamak

Kıskançlık, olumsuz ahlaki özelliklerden birisidir. Yazar, eserinde kıskançlığın insan üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsetmiş ve insanın mutsuzluğa sürüklediğini vurgulamıştır.

“Çekememek bir hastalıktır ve uzun bir tedaviye muhtaçtır; onun yediği kendisini yer ve o kendi kendini eritir. İyilik ve kötülük, hep Tanrı

hükmüdür; Tanrı verirse, çekemeyen insan kıskançlıkla buna engel olmaz. Böyle olunca insanları çekememenin ne faydası var; insanları çekemeyen kişinin sonu hastalıktır. Gücünün yettiğince herkese iyilik et; hiç şüphe etme, sana bundan ancak iyilik gelir. Birinin sevinci varsa, buna sen de sevin; o keder ve kaygıya düşerse, sen de kederlen. Böylece adın iyi olur, insanlar da seni sever, herkes seninle dost olmaya can atar.” (Has Hacib, 2005: 735).

Kıskançlık, "kişinin, en genel anlamda nimet sahibinin nimet yönünden seviyesine ulaşamayacağı fikri veya sanısından doğar." Kıskançlık, başkalarının sahip olduğu güzellik, mutluluk, başarı gibi şeylerden dolayı onlardan nefret etmek, layık olmadıklarını düşünmek ve yine diğerlerinin başına gelen olumsuzluklara, felaketlere de içten içe sevinmektir (Okumuş, 2005: 128).

Kıskançlıkta elde olan şeyi yitirme korkusundan daha çok başka kimseye zarar verme kötülük yapma isteği vardır. Geleneksel yapımızın temel değerleri olan yardımlaşma, diğerkâmlık gibi güzellikler önemini kaybettikçe ortaya haset kültürü çıkmaktadır. Gün be gün artarak devam eden rekabetçi zihniyet bireyin özgüvenini çok yanlış sacayakları üzerine kurmaktadır. Maddi yönden güçlü olmak, çoğunluğun üzerinde hâkimiyet kurmak, sosyal alanda popüler olmak gibi geçici yüzeysel değerler, özgüvenin göstergeleri arasında görülür. Yaşam bir şekilde rekabet üzerine kurulduğunda, bizden daha iyi olarak gördüğümüz her şey öfke ve nefret nesnesi haline gelir. Hasetten beslenen toplumda insani ilişkiler değerini yitirirken, bir şekilde yükselişe geçen bizden farklı özelliklerle göze çarpan herkes özgüvenimizi dibe çekerek öz saygımızı infilak eder. Buna çare olarak kişi karşısındakini karalayarak küçümseyip değersizleştirmeye çalışarak olumsuz duygularını örtmeye çalışır ki perişanlık hissi onu bertaraf etmesin. Bu, toplumsal bir özgüven problemidir. Devamlı dışarıdan destekle kendini var kılmaya çalışan bireyler dengesiz bir ruh hâliyle herkesi tehdit olarak algılamak bazen de etraftan aldığı güçle herkese meydan okuyan bir davranış sergiler. Bu psikolojik parametreler hiç layık olmayan kimseleri patlatırken emeğin kıymeti azalır (Sayar, 2014: 99).

“Hayatını sevinç içinde geçirmek istersen, mümkünse, insanları kıskanmamaya çalış” (Has Hacib, 2005).

Kıskançlık, kişiler arasındaki iletişimin, bağ ve muhabbetin oluşumunu engeller. Rekabet, hırs, güç elde etme yarışı toplumu ele geçirdiğinde güç elde edebilmek için tüm yolları kendilerine mubah kılan bir

zihniyet ortaya çıkar. Haset, insanı bütünüyle etkisi altına alan bir huydur, insanı içten içe tüketir ve bireyde devamlı bir huzursuzluk ve kaygı hali hâkim olur. Burada kazanılan her zafer Pirüs zaferidir. Başkasına zarar vermek için atılan her kursun aslında kendine döner. Başkasını ortadan kaldırmak için harcanan her çaba kişinin kendisini yok eder (Sayar, 2014: 100).

d.1. Ölçülü Olmak

Ölçü, denge ve tutarlılığı içinde taşıyan bir kavramdır. Ortayı bulmak, dengeyi sağlamak, itidal üzere olmak ahlakın altın oranı dediğimiz şeydir. Ahlak, her şeyde ortayı bulmaktır. Yazar, eserinde kişinin ölçülü olması gerektiğini belirtirken huzura kavuşma noktasında ölçülü olmanın oldukça pozitif katkısının olacağını altını çizmiştir.

“Hiçbir işte ölçüyü kaçıрма; ölçüyü aşan iş çığırından çıkar. Her şeyin bir uygunluğu, usulü ve adabı vardır; her şey uygunlukla selamete kavuşur” (Has Hacıb, 2005: 843).

Kelime anlamı olarak ölçülülük; "dengelik, ılımlılık, aşırılıklardan uzaklık" anlamındadır. Ölçülü olmak, ifrat ve tefritten uzak orta hâli bulmaktır. Genel olarak "orta halde olma, soğukkanlılık, denge, düzgünlük ve doğruluk" durumunu ifade eder. Orta hâlde olmak bireyin karakterinde meleke haline geldiğinde ahlaki bir erdem olan ölçülülük ortaya çıkar. Dolayısıyla ölçülü olmak kişinin bütün yönleriyle duygu düşünce davranış açısından aşırılıktan uzak bir karaktere bürünmesidir. Ölçülülük kelimesinin zıddı "ifrat, tefrit, aşırılık, eksiklik, ihtiras, dengesizlik" gibi kavramlardır (Hökelekli, 2013: 104).

Günümüz insanı her şeyin daha fazlasını elde etme arzusuyla sınırsız lüks, güç, iktidar kesintisiz ilerleme saplantısı içinde kıvrınmaktadır. Maddeye olan düşkünlük, konfora ve rahata olan bağlılık kişiyi manevi cephesinde savunmasız bırakarak ahlakilik boyutu değer kaybetmekte ve insan hiç bir otoriteyi, sınırlama yahut kısıtlanmayı kabul etmemektedir. Sonuçta bireysel süreçte başlayan bu yozlaşma toplumu ele geçirerek tüm dengeleri alt üst etmektedir (Hökelekli, 2013: 105).

d.m. Açgözlü Olmamak

Açgözlülük, "mal mülk ve sahip olma konusunda doyumsuzluk ve sınırsızlıktır. Açgözlülük, bencilliktir; insanın her şeyi kendisi için istemesidir" (Hökelekli, 2013: 271). Bu normalde bir çocuğun karakteristik özelliğidir. Çocuk, bencil bir yapıya sahiptir ancak yetişkinlikteki bencilliğin sebebi zayıflıktır. Benciller, sadece kendileri için yaşarlar ve pay-

laşmak, diğerlerini önemseyip onlar için bir şeyler yapmak bu tipteki insanlar için söz konusu değildir. Bencil insan, yaşadığı dünyada mutluluğu bulabilme imkânından yoksundur. Zira kişinin dünyada sadece kendi varmış gibi yaşaması onun mutluluğunun önünde en büyük engeldir (Tarhan, 2013: 145-146).

“Yoksul derler, yoksul olan kimdir; yoksul istediği kadar zengin olsun açgözlü olandır. Açgözlü kişiye zenginliğin bir faydası yoktur. Açgözlüye bütün bu dünya malı az gelir; olanla yetinenin ömrü mutluluk içinde geçer. Gözü aç insan, kara toprağın tozu gözüne dolana kadar mala doymaz” (Has Hacib, 2005: 903).

Kanser hücreleri, insan bedenindeki en bencil hücrelerdir. Otların içinde en bencil ot da ayrık otudur. Bu ikisi arasında bir benzerlik vardır ki ayrık otu tüm alan kendisininmiş gibi yayılırken, kanserli hücrede bedende bulunan glikozu hunharca tüketir. İkisinin ortak yanı buldukları yeri gasp etmeleridir. Bencil bir insanın toplumdaki konumu da işte bu kanser hücresi gibidir. Bencil kişi, çalıştığı yerde yardımını gördüğü bir insana bile söz konusu kendi çıkarları olduğunda ihanet edebilir. Eğer bu bencil kişi başarılı, yetenekli, istikrarlı ise hızlı bir şekilde yükselir. Fakat bencilik türü zalimliği de içinde taşıyorsa her şeyi alt üst edebilir. Bencilik toplum için tüm kötülüklerin kapısını aralayan bir faktördür. Bencilliğin kollarından biri de işte bu açgözlülüktür (Tarhan, 2013: 147).

Açgözlü kişide sahip olma duygusu o kadar baskındır ki haksız kazanç elde etme konusunda duyarsızca hareket eder ve başkasının sahip oldukları şeylere göz diker, kıskanır. Bu durumdaki insanın arzu ve istekleri sınırsız olduğundan huzuru bulabilmesi imkânsızdır. O durmaksızın bir kıyas içindedir, fazlaca mala sahip olanları kıskanarak hayatına devam eder. Açgözlü kimsenin toplumda değerinin olması, namuslu, ahlaklı, dost canlısı olması mümkün değildir. Her insan hayata bağlandığı dayanaklarını korumak ister. Ancak sahip olduğumuz her şeyi en nihayetinde kaybedeceğiz. Ölüm vuku bulduğunda insanın sahiplendiği hiçbir şeyin bir anlamı olmayacak. İnsan varlığını sahip olduğu şeylere dayandırıyorsa tüm bunları kaybettiğinde ortada ne kalacaktır (Fromm, 1982: 272).

Hırs, tamah etmekten, tamah kıskançlıktan, kıskançlık açgözlü olmaktan, açgözlülüğünden ise pintilik, cahillik ve zalimlik doğar. Hırs büyük kötülüklerin sebebidir. Adilik, zina, cinayet, hırsızlık, fakirlik korkusu bu kötülüklerden bazılarıdır. Başkasının malına tamah etme, hırs ve açgözlülüktür. Nefiste bulunan açgözlülüğün aşıkâr olmuş hâline hırs denilir

(İbn Hazm, 2012: 173). Hırs, “aşırı istemek ve aşırı çalışmaktır; ama aynı zamanda razı olmamaktır, takdir etmemektir, beğenmemektir, kabullenmemek, bencillik ve küçümsemektir” (Bozdağ, 2002: 221).

Yaşama sevincinin kaynağı ruhumuzdaki enerjidir. Bu enerjiyi hayallerimizden, umutlarımızdan, sevdiğimizimizden alırız. Hırs duygusunun ruhumuzdaki yansıması ise şöyledir; çok fazla istiyorum ancak ne olursa olsun layık olduğum şeyi elde edemiyorum. Böyle düşünerek kişi umutlarını çökertir, haksızlığa maruz kaldığını zanneder ve sevgi ondan uçar gider. Onca uğraşına rağmen yapamadığını düşünerek telaşlanır, sonrasında ise daha kötü bir düşüş yaşar. Hırs, insanı hem psikolojik hem bedensel yönden yıpratır. Bedendeki gerginlik stresi tetikler, stres kalbi ve beyni zorlar, sınırları yıpratır. Stres beynimizde bilgi akışıyla görevli olan maddeleri öldürerek beynin işlevini olumsuz yönde etkiler. Hırslı kişi yaratıcısıyla ve kâinatla iletişim kuramaz. Hırsın zıddı olan kanaat ise mutluluk kaynağıdır. İnsanın içsel dinamikleri onun huzurunu belirleyen unsurlardır. Dünyayı yaşamak için araç olarak kullanacakken hırs dünyayı bizim sırtımıza yükler. İnsan bu hırs sebebiyle küçücük şeyleri mesele yapıp ortalığı yıkar ve dünyadaki mutluluk kaynaklarından mahrum olur (Bozdağ, 2002: 226-232).

d.n. İyi Niyetli Olmak

Azim, kasıt, kesin irade, bir şeyi yapmaya karar verme anlamlarına gelen niyet; yapılan işleri anlamlı kılan ve amelin ayrılmaz bir parçası konumunda bulunan bir yönelişi veya tavır alışını belirleme şeklidir (Yıldız, 1997: 98).

“Kişi gönlünde iyi niyet besleyerek hareket ederse, o istediği her işte başarılı olur. İyi niyetle hareket eden her zaman iyilik görür, niyetini gerçekleştirirse bile bunun karşılığını bulur” (Has Hacib, 2005: 955).

“Sen insanın dışına bakma; insanın içine, onun gizli emellerine bak. Kavunun dışı, kokusu, şekli ve rengi ne kadar olursa olsun, içinde tadı yoksa o kavunu kaldırıp atmak gerekir. İçini süsle, dışını boyayıp cilalama. Her nesneyi yükselten şey onun içinden gelir; içi yoksa dışı hiçbir işe yaramaz” (Has Hacib, 2005: 863-865).

Herhangi bir eylemi gerçekleştirmeden önce bizi eylemi yapmak için harekete geçiren şey farkında olduğumuz yahut olmadığımız niyetlerimizdir. Bir davranışın fazilet yahut erdem olup olmadığını belirleyen şey de yine bu niyettir. Niyet davranışın ahlaki değerini belirler. Dışarıdan iyilik olarak görünen bir harekete arkasında yatan amaca bakılarak hüküm verilir. Gerçek olan özdür (Yıldız, 1997: 100- 105).

Gazali, niyeti eylemlerimizin direği olarak betimlemiştir. Amele hükmünü veren ona iyilik ve kötülük bağlamında değer yüklenen şey niyettir. Gazali'ye göre ne yaptığının farkında bile olmayan belli bir amaçtan yoksun olan eylemler amel kapsamına dâhil edilmezler. Bir eylemin amel niteliği taşıyabilmesi için arka planda iyi yahut kötü olsun niyetin olması gerekir (Gazâli, 1985: 365).

d.o. Merhametli Olmak

Yazarın eserinde mutluluk ve ahlak ilişkisi bağlamında ele aldığı bir diğer kavram ise merhamettir. Merhamet, "başkasının güçsüzlük, sıkıntı ve derdine ilgi duyma, onun durumuna üzülmeye ve şefkat gösterme, onunla beraber ıstırap çekmektir." Zulme uğradığına inandığımız kimselere karşı hissettiğimiz şefkat ve üzüntü duygusu merhamettir (Hökelekli, 2013: 187).

"Bütün mahlûklara karşı merhametli ol, gönlünü ve dilini bir ederek Tanrı'ya içtenlikle ibadet et" (Has Hacib, 2005: 1009). "İnsanların seçkini faydalı olandır, halk nazarında saygın kişi, merhametli olandır. İnsanlık adını taşıyabilmek için iki şey gerekir; biri merhametli olmak, biri de cömert olup mal dağıtmak" (Has Hacib, 2005: 1011).

Ahlaki özelliklerin yaşanmasının, insanın sinir sistemindeki etkileri birtakım göstergelerle tespit edilebilir. Merhamet duygusunun sinir sistemindeki etkisine baktığımızda şöyle bir durumla karşılaşırız. İnsanın beyin yapısının sağ ön kısmı zevk odaklı iken sol ön kısmı acı, üzüntü, kederden kaçmaya yöneliktir. Merhamet duygusunun fiziksel boyutu, bilimsel derin düşünme esnasında yapılan araştırmayla tespit edilmiştir. Meditasyon yaparken hangi düşüncenin bedende hangi tepkiye yol açtığı araştırılmış, FMRI "Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme" metodu ile yapılan 256 elektrotlu EEG çalışmalarında, beyin yapısının sol ön ve orta kısımlarında sevinç, huzur gibi pozitif duyguların olduğu tespit edilmiştir. Bu tür duygular, beynimizde 30 beta dalgasından daha hızlı olan gama dalgalarını üretir. Dolayısıyla beynimizdeki mutlulukla ilgili kısımlar aktif hâle gelir. Öyle ki meditasyon sırasında şefkat duygusu hisseden kişide negatif duygulanımların pasif hal aldığı tespit edilmiştir. Merhamet, şefkat duyguları fizyolojik ve psikolojik olarak endişeyi azaltan bir niteliğe sahiptir (Tarhan, 2013: 96).

S o n u ç

Bu makalede, Yusuf Has Hacib'in (1019-1077) 'Kutadgu Bilig' adlı kitabında yer alan bazı ahlaki olgular temel alınarak mutluluk ve ahlak ilişkisinin din psikolojisi perspektifinden semantik analizi yapılmıştır.

Araştırmanın amacı, eserde yazarın mutluluk ve ahlak ilişkisini insan psikolojisi bağlamında nasıl ele aldığını ortaya çıkarmaktır. Bu eserin seçilme sebebi ise Türk-İslam geleneğinin ilk eserlerinden olan bu yapıtın ele aldığı ahlaki özelliklerin kaynağını din ve gelenekten almasıdır. Yusuf Has Hacib, bu eseri Türklerin İslam dinini kabul ettikleri ilk dönem olan Karahanlılar zamanında kaleme almıştır. Yazar, ahlaklı bir birey ve toplumun mutlu, huzurlu olacağı kanısını taşıyarak, toplumdaki ahlaki çözülmeyen yakınlık, gidişatı olumlu değerlendirmeyerek eserini bu dert üzerine yazmaya başlar. Yazarın ahlaki temellendirmedeki felsefi yaklaşımı mutlulukçuluk adı verilen eudamist karakterle örtüşmektedir. Ahlakın kaynağını din ve gelenekten alırken sonucunu mutluluğa dayandırması onun eudamist bir düşünce yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Yusuf Has Hacib, bireyin hem bu dünyada hem öbür dünyada saadete kavuşabilmesi için dini referans alan ahlak sistemini içselleştirerek bir yaşam sürdürmesini ister. Psikolojik bakımdan insanın mutlu olması, rahat, huzurlu bir vicdan sahibi olmasıyla yakından ilişkilidir. Bu vicdani yapılanma da ancak fitrata uygun bir yaşantıyla mümkündür. Ahlakın işlevi de fitratın korunması, bireyin içsel bütünlüğünün devam ettirilmesidir. Ruhsal ihtiyaçların karşılanması da psikolojik iyi olmanın koşullarındandır. Ruhumuzun pozitif duygulanımlara ihtiyacı vardır. Bu duygular ise sevgi, merhamet, iyilik, cömertlik vs. gibi ahlaki özelliklerden filizlenir.

Sonuç olarak, güzel ahlak / ahlak-ı hamîde sahibi insanlar mutluluk ve huzur eksenli bir hayata sahip olurken bu kişilerin oluşturduğu toplum da, birliktelik ve insaniyetin hâkim olduğu ideal toplum modelini inşa edebilirler. Yusuf Has Hacib'e göre mutluluğun güzel ahlakla mümkün olabileceğini tespit etmiş bulunuyoruz. Yazara göre iyi ahlak, bireye ruhsal, manevi ve psikolojik bir huzur temin ederken kötü ahlak ise ruhsal dengeyi olumsuz yönde etkilediği için fitratı bozar, psikolojik hezeyana sebep olur ve sonunda mutluluğu ne yaşayabilen ne de kavrayabilen birey ortaya çıkar. Özetle, geçmişten günümüze çoğu insanın mutluluk odaklı yaşadığı modern dönemde, aradıkları mutluluğu nasıl bulacakları konusunda tavsiye niteliği taşıyan bu klasik eserde Yusuf Has Hacib, hem dünya hem ahiret mutluluğu için güzel ahlak sahibi olmanın gerektiğinin altını didaktik biçimde çizmiştir.

K a y n a k l a r

Acaboğa, A. (2007). *Din ve mutluluk ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Adler, A. (2012). *Bireysel psikoloji* (çev. A. Kılıçoğlu). İstanbul: Say Yayınları.
- Akarsu, B. (1982). *Mutluluk ablakı*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Akpınar, M. (2008). *Kur'an'da kurtuluş öğretisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a etik*. (çev. Z. Özcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Aydın, M. S. (2007). *Din felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Aziz, A. (2008). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. İstanbul: Nobel Yayıncılık.
- Başer, S. (2011). *Kutadgu Bilig'de kut ve törd*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Bolay, S. H. (2004). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Bozdağ, M. (2000). *Rubsal zekâ*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Bulut, N. (2020). *Allah inancı-ablak ilişkisi: Din eğitimi bağlamında bir inceleme*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınevi.
- Dilaçar, A. (1988). *Kutadgu Bilig incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Doğan, M. (1994). *Büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Ülke Yayınları.
- Ekin, Y. (1994). *İslam ablakı açısından Lokman Suresinin tefsiri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Esed, M. (2002). *Kur'an mesajı*. (çev. C. Koçak & A. Ertürk). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Fedayi, O. (2007). *Hilmi Ziya Ülken'de dini hayat*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Frager, R. (2011). *Kalp, nefis ve ruh* (çev. İ. Kapaklıkaya). İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Fromm, D. (1982). *Erdem ve mutluluk*. (çev. A. Yörükkan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gazzâli. (1985). *Kimya-i saadet* (çev. M. Müftüoğlu). İstanbul: Çile Yayınları.
- Güçlü, A. & Uzun, D. & Uzun, S. & Yolal, Ü. H. (2002). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Güngör, G. (1995). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Has Hacib, Y. (2008). *Kutadgu Bilig.* (çev. R. R. Arat). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Hayta, A. (2002). İbadetler ve ruh sağlığı. [içinde] *Gençlik, din ve değerler psikolojisi.* ed. H. Hökelekli, (ss. 117-152). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Hökelekli, H. (2010). *Din psikolojisine giriş.* İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Hökelekli, H. (2013). *Psikoloji, din ve eğitim yönüyle insani değerler.* İstanbul: Dem Yayınları.

İbn Hazm. (2012). *Nefislerdeki ahlaki hastalıkların tedavisi* (çev. M. Çağrıncı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karaman, H. (2004). *Ebu Bekir Razi'nin ahlak felsefesi.* İstanbul: İz Yayıncılık.

Kazmaz, S. (2000). *Hukuk ve devlet açısından Kutadgu Bilig,* Ankara: Takav Yayıncılık.

Keskin, Z. (2011). *İbn Miskeveyh'in mutluluk anlayışı.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıç, R. (2007). *Din ve ahlak felsefesi.* Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.

Kimter, N. (2002). Dini inanç ibadet ve duanın umutsuzlukla ilişkisi üzerine. [içinde] *Gençlik, din ve değerler psikolojisi.* ed. H. Hökelekli, (ss. 183-207). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Koç, M. (2015). Bir aktivist olarak Hasan Basri Çantay'ın düşüncesinde pratik ahlak temaları: Din ve ahlak psikolojisi perspektifinden semantik analizler. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2 (2), 107-156.

Koç, M. (2020). Bir Osmanlı bilgini olarak Mehmed Birgivi'nin eserlerinde takva ve ahlak ilişkisi: Ahlâk ve tasavvuf psikolojisi perspektifinden semantik analizler. *Türk Din Psikolojisi Dergisi,* 1 (2), 39-91.

Kurt, A. (2008). Sosyolojik din tanımları ve dine teolojik bakış sorunu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 17 (2). 73-93.

Merter, M. (2011). *Dokuz yüz kath insan.* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Merter, M. (2014). *Nefs psikolojisi ve rüyaların dili.* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Okumuş, D. (2005). *Gösterişçi dindarlık.* İstanbul: Özgü Yayınları.

Özden, H. (2007). *Kutadgu Bilig'de ahlak kavramı ve tıp etiğine etkisi.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Pazarlı, O. (1968). *Din psikolojisi,* İstanbul: Remzi Kitapevi.

- Reçber, G. (2006). *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Sayar, K. (2014). *Her şeyin bir anlamı var*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Smith, W. C. (1962). *The meaning and end of religion*. New York: The Macmillan Comp.
- Tarhan, N. (2013). *Duyguların psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Toprak, H. (2014). *Ergenlerde mutluluk ve yaşam doyumunun yordayıcısı olarak psikolojik sağlamlık ve psikolojik ihtiyaç doyumu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tûsî, N. (2007). *Ahlâk-ı nâsırî*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Tümer, G. (1994). 'Din' maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi-9*. (ss. 313-314). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkeri, M. (1999). *Seçilmiş eserlerine göre Fabrettin Razi'nin ahlak felsefesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulusoy, M. (2011). *Giderken bana bir şeyler söyledi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ulusoy, M. (2012). *Yakınlık*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yaman, D. (2012). *Değerler eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yetim, Ü. (2001). *Toplumdan bireye mutluluk resimleri*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Yıldız, H. (1997). *Kur'an da mutluluk*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, M. (2001). Dindarlığın tanımı ve boyutları üzerine psikolojik bir çalışma. *Tabula Rasa: Felsefe & Teoloji Dergisi*, 1 (1), 19-42.